

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KROATISTIKU

PRIKAZI BALKANA U OPUSU MILJENKA JERGOVIĆA
Diplomski rad

Mentorica: dr.sc. Marina Protrka Štimec

Komentor: dr.sc. Vladimir Biti

Studentica: Jelena Tamindžija

Zagreb, 2014.

SADRŽAJ:

ZAHVALE	2
UVOD.....	3
1 ZNAČENJE I PERCEPCIJA TERMINA „BALKAN“	5
1.1 NEGATIVNO ODREĐENJE TERMINA „BALKAN“	5
1.2 STVARANJE BALKANA	7
1.3 PREDODŽBE U KNJIŽEVNIM DJELIMA	11
1.4 TEORIJE BALKANIZMA	13
2 BALKAN U PROZNIM DJELIMA MILJENKA JERGOVIĆA	18
2.1 UTJECAJ KOLEKTIVNIH PREDODŽBI BALKANA NA INTERPRETACIJU POVIJESTI	18
2.2 REMIKS KAO KNJIŽEVNA VRSTA	23
2.3 RASKRIŽJE CIVILIZACIJA NA MOSTU	26
2.4 ZAOSTALOST I STATIČNOST MISLI	28
2.5 HETEROGENOST BALKANA KAO POKRETAČ SUKOBA	32
3. AUTORITATIVNI GLAS PISCA.....	37
ZAKLJUČAK	41
SAŽETAK	43
POPIS ILUSTRACIJA	44
POPIS LITERATURE.....	50
POPIS IZVORA	53

ZAHVALE:

Ovaj rad nastao je kao suradnja Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Instituta za slavistiku na Sveučilištu u Beču u okviru CEEPUS programa stipendiranja pod nazivom „Language and Literature in a Central European Context“.

Željela bih se zahvaliti osobama bez čije podrške realizacija ovog rada ne bi bila jednostavna. Zahvaljujem mentorici prof. dr. sc. Marini Protrki Štimec na potpori tijekom pisanja diplomskog rada, ali i tijekom školovanja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu dajući mi konstruktivne savjete, stručne kritike i veliki poticaj pri istraživanju književnih tema. Htjela bih se također zahvaliti prof. dr. sc. Vladimiru Bitiju s Instituta za slavistiku na Sveučilištu u Beču koji je pratio moj rad pružajući mi stručnu podršku iz teorije književnosti.

Posebice zahvaljujem svojoj obitelji na bezuvjetnoj ljubavi i podršci koju mi neprestano pružaju i koja mi predstavlja uvijek sigurnu pozadinu na kojoj dalje gradim život. Zahvaljujem se također svim svojim prijateljima iz Hrvatske i iz cijelog svijeta zbog velikog znanja koje su mi prenijeli i velikog broja različitih perspektiva koje su me naučile razmišljati u različitim kategorijama.

UVOD:

Cilj je diplomskog rada pod nazivom „Prikazi Balkana u opusu Miljenka Jergovića“ prikazati percepciju Balkanskog poluotoka u djelima jednog od najplodnijih autora na suvremenoj hrvatskoj književnoj sceni te istražiti kako obrasci percepcije Balkanskog poluotoka utječu na razvoj događanja na prostoru koji se često objašnjava kao „most između barbarstva i civilizacije“, „raskršće Istoka i Zapada“, „periferija Europe“.

U prvom dijelu rada prikazana je kronologija percepcije i proces vezivanja negativnih stereotipa uz pojam Balkana. Obrasci predočavanja Balkana kontinuirano su ponavljani u pisanim izvorima te su s vremenom uvažavani kao povijesne činjenice. O balkanizmu kao varijaciji orijentalizma pisala je Maria Todorova u svojoj utjecajnoj knjizi „Imaginarni Balkan“. Todorova je podvrgla kritici predodžbe Balkana kao polurazvijenog, polukolonijalnog, poluciviliziranog i poluorijentalnog prostora. Balkan kao vrstu metafore tematizirao je skup eseja pod nazivom „Balkan kao metafora: Između globalizacije i fragmentacije“, dok Bakić-Hayden balkanizam promatra kao jedan od mnogih orijentalizama. Ista autorica fenomen stvaranja orijentalizama naziva „nesting orientalisms“ koji postulate preuzima iz teorije orijentalizma Edwarda Saida.

U Jergovićevim djelima proučavan je utjecaj kolektivnih predodžbi Balkana mitološkoga predznaka s naglaskom na masovnu „kulturnu amneziju“ prošlosti i strah od pripadanja prostoru koji se ne definira kao europski. Teorija Mauricea Halbwachsa o kolektivnom sjećanju koje se nameće kao interpretacija fragmentarnim sjećanjima svoju je potvrdu dobila u Jergovićevu opusu. Svoja djela pisac komponira na način pričanja manjih priča, isječaka iz života likova. Tim načinom autor se odupire stvaranju jednog velikog narativa u kojem se pojedinac promatra samo kao dio kolektiva. Likovi, na čije mišljenje veliki utjecaj ima sredina, religija i običaji, u djelima Miljenka Jergovića istraživani su iz perspektive zaostalosti i statičnosti misli koje se navode kao odrednice balkanizma. Upravo pasivno nasljeđivanje predrasuda iz prošlosti i mitova, koji su uspostavljeni kao povijesne istine, likove usmjerava ka tragičnom ishodu. Heterogenost se tada uspostavlja kao pokretač sukoba na Balkanu uz

koji se veže izraz „bure baruta“ upozoravajući kako taj prostor uvijek predstavlja potencijalno mjesto za sukob.

Takav prostor obilježen je falsificiranim povijestima čije različite interpretacije onemogućuju održavanje mirnog dijaloga među balkanskim zemljama. Jergovićeve najčešće teme koja se provlači kroz gotovo sva njegova djela upravo je ukazivanje na opasnost povijesnih mitova i predrasuda. No autor istovremeno nudi vlastite interpretacije povijesnih događaja namećući se kao autoritativni glas koji uvjerava čitatelja u „ispravnost“ određenog načina tumačenja.

Izabrani predlošci iz Jergovićeve opusa: Inšallah Madona, inšallah (Zagreb, 2004), Ruta Tannenbaum (Zagreb, 2006), Historijska čitanka 1 (2006), Drugi poljubac Gite Danon (Zagreb, 2007) i Otac (Beograd, 2010) nude čitatelju široki dijapazon likova čiji su stavovi objašnjeni kao rezultat povijesnih nesporazuma na Balkanu. Kategorije razmišljanja nametnute pojedincima pružaju okvir koji onemogućuje preispitivanje naslijeđenih vjerskih i nacionalnih stereotipa.

1.ZNAČENJE I PERCEPCIJA TERMINA „BALKAN“

1.1.NEGATIVNO ODREĐENJE TERMINA „BALKAN“

„Jer mašta je uvijek okrenuta prošlosti, velike priče zamišljaju se u vremenu koje čovjek poznaje i u kojem se osjeća sigurno jer je to vrijeme prošlo.“¹

Od početnog naziva za ime planinskog lanca koji se proteže sjeverom Bugarske u dužini od 600 kilometara, Balkan je s vremenom postao ustaljeni geografski i politički naziv čiji su opseg i granice neprestano žarište brojnih diskusija, još uvijek prilično aktivnih. Maria Todorova u svojoj utjecajnoj knjizi „Imaginarni Balkan“ kritički promatra fenomen vanjske i unutarnje percepcije Balkana, percepcije koja je poslužila kao označitelj u samom procesu pridavanja brojnih značenja. Autorica početak priče o nazivu pronalazi u svjedočenjima stranih putnika koji su pri izvještajima službene ili privatne naravi iznosili vlastite percepcije prostora označavajući mjesta slobodnom voljom. Tako John Moritt² na svom putovanju po Levantu izvještava o prelasku preko planine Bal.Kan, iako se češće pri izvještajima engleskih putnika koristio klasični naziv Hemus. Naziv poluotoku dao je njemački geograf August Zeune 1808. godine određujući mu granice: „Balkansko poluostrvo je od ostatka Evrope na severu odvojeno dugim planinskim vencem Balkanskih planina, ili bivšim Albanusom, Skardusom, Hemusom, koji se na severozapadu nadovezuje na Alpe preko malog istarskog poluostrva, dok prema istoku nestaje u Crnom moru u dva ogranka.“³ Britanski povjesničar Mazower ističe kako se prije 1880. godine u povijesnim dokumentima i izvještajima nisu niti spominjali balkanski narodi, već se mješavina naroda i religija na Balkanskom poluotoku objedinjavala pod nazivom „europska Turska“ tijekom 18. i 19. stoljeća.⁴ Todorova također navodi nazive za Balkanski poluotok koji su se koristili do Berlinskog kongresa održanog 1878. godine: „Evropska Turska“, „Turska u Evropi“, „Evropsko otomansko carstvo“,

---

¹ JERGOVIĆ, MILJENKO: *Otac*, Beograd: Rende, 2010., str. 154.

² citirano prema TODOROVA, MARIA: *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX. vek, 1999. str. 46.

³ citirano prema ISTO, str. 53.

⁴ MAZOWER, MARK: *Balkan: kratka povijest*, Zagreb: Srednja Europa, 2003. str. 5.

„Evropski Levant“, „Turvant“, „Orijentalno poluostrvo“.⁵ No autorica pak ističe kako se već tada uvode i pojedine etničke oznake: „Grčko poluostrvo“, „Slovensko-grčko poluostrvo“, „Slovensko-grčko poluostrvo“, „Južnoslovensko poluostrvo“.⁶

Balkan početkom 20. stoljeća sve više počinje zadobivati dimenzije geopolitičkog značenja s naglaskom na negativni aspekt političkih konotacija vezanih uz Balkanski poluotok. Nakon slabljenja Otomanskog Carstva čija invazija na Balkanski poluotok traje od 14. do 16. stoljeća tijekom čega se ukidaju srednjovjekovne države južnih Slavena,⁷ javlja se potreba za političkim artikuliranjem jugoistočne Europe pri čemu se kuje diplomatski izraz „istočno pitanje“. Tim terminom označavao se problem preraspodjele osmanskih posjeda u jugoistočnoj Europi pri čemu su se sukobljavale tenzije zapadnih europskih sila za proširenje geopolitičkog utjecaja na etničke grupe na Balkanu koje su željele svoje „domovine“. Dijalog zapadnoeuropskih sila vodio se javnom i tajnom diplomacijom u 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća, u periodu označenom kao „vrijeme saveza“.⁸

Naziv Balkan sve se više počinje koristiti kao „tautološki naziv“⁹ kako bi se jednim izrazom obuhvatilo cjelokupno područje novih država koje su se pojavile na Balkanskom poluotoku. Ratovi koji će uslijediti na prostoru Balkana, kao upravo rezultat nepostignutih dijaloga pri tenzijama za koje se nisu uspostavili parametri kompromisnog rješenja, predstaviti će platformu za razvoj brojnih negativnih odrednica ovog područja (slika 1). Uvod u Prvi svjetski rat predstavljaju upravo događaji na Balkanu: Prvi balkanski rat vodi se između Turske i balkanskih saveznika Bugarske, Srbije, Kraljevine Crne Gore i Grčke u periodu od 1912. do 1913. godine te Drugi balkanski rat koji, kao rezultat nezadovoljstva teritorijalnih postignuća, 1913. godine vode balkanske zemlje među sobom ponovno uvodeći Tursku u sukob. Događaji na Balkanskom poluotoku rezultirali su navodima kako je upravo krvavo 20. stoljeće svjetskih ratova započelo na Balkanu, odnosno atentatom na austrougarskog prijestolonasljednika Franja Ferdinanda u Sarajevu 28.7.1914., te se i završilo na Balkanu ratnim događajima 90-ih godina nakon raspada Jugoslavije.

---

⁵ TODOROVA (1999: 55)

⁶ ISTO: str. 55.

⁷ PETKOVIĆ, RANKO: *Balkan: ni "bure baruta" ni "zona mira"*, Zagreb: Globus, 1978. str. 11.

⁸ Savezi sklopljeni u navedenom periodu odnose se na događaje: raspad Svete Alijanse u kojoj su vodeću ulogu imale Austrija, Rusija i Pruska, osnivanje Trojnog saveza (Austro-Ugarska, Njemačka, Italija, kasnije i Rumunjska), Antanta (Rusija, Francuska i Velika Britanija), ISTO: str. 24.

⁹ JEZERNIK, BOŽIDAR: *Divlja Europa, Balkan u očima putnika sa Zapada*, Beograd: Biblioteka XX. vek, 2007. str. 22.

Pri tome termini koji su izvedenice od riječi Balkan: balkansko, balkanizacija, balkanizirati unose dozu nelagode u razgovor i nedvosmisleno negativno označuju predmet razgovora. Naziv upućuje na upotrebu nasilja, divljaštvo, neciviliziranost, te se uspostavlja kao drugi dio binarne opreke u odnosu na civiliziranu Europu. Kao njezina periferija, Balkan stoji na razmeđu Europe i Azije, europskog i orijentalnog, čvorištu različitih civilizacija koja će ga označiti metaforom mosta kao prostora spajanja, ali i prostora razdvajanja nakon međusobnog, često politički iniciranog, nerazumijevanja.

1.2.STVARANJE BALKANA

„Koliko im to polazi za rukom najbolje potvrđuje činjenica da svako malo po starom obrascu izbije neki novi rat. Raspetljavanjem čvorova stvara se novi. Zašto? Zato što povjesničari nisu na čisto što bi s klupkom kada bi im jednom, čudom, pošlo za rukom da ga raspetljaju.“¹⁰

Navedena metafora mosta kojom se upućuje na prostor Balkana kao graničnog položaja između Orijenta i Okcidenta utjecala je na oblikovanje znanja o Balkanu.

Geopolitička pozicija Balkana koja je u percepciji pojma odigrala veliku ulogu, mogla bi se ukratko sažeti citatom Ranka Petkovića, pisca značajnih knjiga s područja međunarodnih odnosa: „Tretiran kao evropska periferija, Balkan je često bivao odvojen od glavnih tokova evropske povijesti, ali se isto tako nalazio i u samom središtu zbivanja koja su određivala povijest Evrope.“¹¹ Ta periferna uloga Balkana odredila ga je kao objekt kojemu se dodjeljuju značenja od strane dominantnijih politika. Balkanski je poluotok tako predstavljao pozornicu na kojoj su se odvijale predstave čiji su scenarij pisale dominantnije države iza kazališne kulise. Kovanje termina „balkanizacija“ posljedica je takvih neprestanih sukoba na Balkanu između pojedinih manjih država i onih koji su imali tendenciju osnovati jednu takvu, s popratnim pokušajima stvaranja kulturnog i povijesnog naslijeđa koje bi pružilo legitimitet određenim težnjama. Balkanizacija je tako postala sinonim za sukobljavanje država zbog graničnih i drugih problema,¹² „proces rasparčavanja prethodnih geografskih i političkih

---

¹⁰ JERGOVIĆ, MILJENKO: *Ruta Tannenbaum*, Zagreb: Durieux, 2006. str.131.

¹¹ PETKOVIĆ (1978: 33)

¹² ISTO: str. 33-34.

celina po nacionalnom osnovu na nove“,¹³ „lokalni kaos, primitivne svađe i starinski način njihovog rješavanja“,¹⁴ „negativno ponašanje na stereotipno protumačen 'balkanski način', tj. teritorijalnu rascjepkanost ili fragmentaciju neke cjeline, i to kao posljedicu etničkih mržnji, neprijateljstava i pogubnih politika balkanskih država.“¹⁵

Todorova kritički pristupa problematizaciji diskursa o Balkanu smatrajući da su zapravo jednom uspostavljeni obrasci predočavanja kontinuirano ponavljani. Na taj su način predodžbe prihvaćane kao povijesne istine o politički inferiornijem „najmanje poznatom budžaku Europe“¹⁶ koji je promatran iz perspektive „civilizirane Europe“.

Vesna se Goldsworthy u knjizi „Izmišljanje Ruritanije“ stoga koristi izrazom „imperijalizam mašte“¹⁷ upravo ukazujući na veliki utjecaj koji su fiktionalna djela književnosti imala na stvaranje diskursa o Balkanu. Upotreba diskursa u ovom kontekstu istovjetna je koncepciji diskursa kao moći Michela Foucaulta koji smatra da moćna pozicija predstavlja plodno tlo za akumulaciju „odabranog“ znanja: „...trebati prihvatiti da moć proizvodi znanje (...) da su moć i znanje izravno implicirani jedni drugim.“¹⁸ Opasnost koja leži u povijesnoj akumulaciji odabranog znanja očituje se u ponavljanju obrazaca koji se nekritički primaju te stoga bivaju prihvaćeni kao povijesne istine. Iskazi tako, prema Austinovoj teoriji govornih činova, od konstativa postaju performativi u situacijama u kojima treba pronaći motive za legitimnost teritorijalne težnje određene zajednice. Prema Foucaultu takav sistem održava jednom zadane modele predočavanja: „...diskursima iz kojih nastaje stanovit broj novih govornih činova što ih produžuju, preoblikuju ili o njima govore, ukratko diskursima koji se s onu stranu svoje formulacije, beskrajno izriču, ostaju izreknuti i opet ih valja izricati.“¹⁹

---

¹³ TODOROVA (1999: 65)

¹⁴ JEZERNIK (2007: 24)

¹⁵ U nastavku Luketić daje kritiku upotrebe termina „balkanizacija“ u medijima: „Danas je balkanizacija, kao izrazito politički opasna pojava, raširen pojam u zapadnim medijskim i političkim diskursima, pa se npr. primjenjuje na afrička ili azijska područja kad god je riječ o sukobima različitih naroda ili društvenih grupacija unutar iste države, ali i na područje Zapada i određene društvene procese, osobito u raspravama među političkim protivnicima.“ Vidi u: LUKETIĆ, KATARINA: *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb: Algoritam, 2013. str. 31.

¹⁶ JEZERNIK (2007: 24)

¹⁷ Ruritanija se odnosi na izmišljenu zemlju u fiktionalnim književnim djelima ustanovljujući cijeli jedan žanr, ruritanijsku romansu, čiji je začetnik djelo „Zatočenik Zende“ Anthonyja Hopea iz 1894. godine. Vidi u: GOLDSWORTHY, VESNA: *Izmišljanje Ruritanije, Imperijalizam mašte*, Beograd: Geopoetika Biblioteka Humanitas, 2000.

¹⁸ FOUCAULT, MICHEL, *Nadzor i kazna: rađanje zatvora*, Zagreb: Informator, Fakultet političkih znanosti, 1994. str. 27.

¹⁹ FOUCAULT, MICHEL: *Znanje i moć* (ur. Burger, Hotimir, Rade Kalanj), Zagreb: Biblioteka Homo absconditus, 1994., str. 121.

Goldsworthy u proučavanju djela s kojima je uslijedila „narativna kolonizacija Balkana“²⁰ zaključuje kako je Balkanski poluotok percipiran kao neistraženo područje u kojemu mašta dobiva poticaj. Smješten na periferiji Europe, Balkan je prema riječima Goldsworthy, „udaljen upravo onoliko koliko treba“²¹ da bi ga se percipiralo kao marginalno područje na istoku Europe, na „polumitskoj udaljenosti“²² koja omogućuje zanimanje čitatelja za „egzotiku blizine“.²³ Područje ispunjeno mitovima na taj je način percipirano kao istovremeno blizak u geografskom smislu te udaljen u kulturnim okvirima.²⁴

Luketić takav prostor smješten u imaginativnoj geografiji naziva „prtljagom metafora, predodžbi i imaginacija“²⁵ koji se javljaju kao posljedica naracija i odnosa dominacija i moći. Pri tome se Balkan predstavlja kao jedinstven prostor dok se zanemaruje njegova heterogenost i pluralnost pružanjem simplificirane slike balkanskih etničkih i religijskih grupa. Rezultat takvog razmišljanja nalazi se u potrebi za isticanjem „čudovišne kompliciranosti“²⁶ koju strani promatrači, navodno, nisu u stanju shvatiti. Autori knjiga koji su se bavili putopisima, izvještajima stranih diplomanata, odnosno „zapadnih“ promatrača, jednu karakteristiku posebno izdvajaju: superioran²⁷ stav promatrača koji sebe prikazuje u ulozi civilizatora.²⁸ Takav stav našao je svoju potporu u stvaranju imaginarija o Balkanu kao egzotičnom neciviliziranom području koji je poslužio kao mjesto radnje brojnim fikcionalnim djelima. Uz naziv Balkan tako su se vezivale konotacije: vampiri, Drakula, špijuni, ubojstva, kriminalistički romani smješteni u vlaku poznatog Orient Expressa.²⁹

Iako se razlikuju od fikcionalnih djela, putopisi su kao žanr koji teži egzotiziranju mjesta radi većeg zanimanja čitatelja, stvorili isti učinak kao i fikcionalna djela ponavljajući obrasce prikazivanja. Takve strategije pripovijedanja oslanjajući se na prijašnji tradicionalni okvir, Jezernik naslovljuje „rekla-kazala“³⁰ tradicijom pričanja priče čiji je dodatni egzotični naboj postignut opisima loših puteva i prenočišta niske kvalitete u kojima su zapadni putnici često

---

²⁰ GOLDSWORTHY (2000: UVOD)

²¹ „Britanija je, može se reći, udaljena upravo koliko treba. Balkan je dovoljno blizu da bi ostao u vidokrugu, a ipak je dovoljno daleko da bi bio srazmerno oslobođen 'tradicionalnih prijateljstava' i 'istorijskih savezništva' koja neretko podstiču posebne interese drugih evropskih sila za ovo područje.“ GOLDSWORTHY (2000: UVOD)

²² GOLDSWORTHY (2000:11)

²³ LUKETIĆ (2013: 56)

²⁴ JEZERNIK (2007:23)

²⁵ LUKETIĆ (2013: 20)

²⁶ LUKETIĆ (2013: 25)

²⁷ GOLDSWORTHY (2000: 218)

²⁸ LUKETIĆ (2013: 212)

²⁹ GOLDSWORTHY (2000: 89)

³⁰ JEZERNIK (2007: 30)

morali dijeliti smještaj s više ljudi, pa čak i životinja.³¹ U tablici koju Goldsworthy prilaže na kraju svoje knjige (slika 2) predstavljena je kronologija događaja na Balkanu te tiskana djela koja su pratila povijesne događaje. Koliki su potencijal za stvaranje predodžbi kao platforme za razvoj i jačanje svog identiteta imala putopisna djela, najviše se očituje u činjenici da su najpoznatiji rukopisi o Balkanu bili nepoznati do 1989. godine.³² Posebno su etiketirane na Balkanu 90-e godine kao vrijeme „oživljavanja teorija“³³ i svojevrsno potvrđivanje slike o negativnom Balkanu: putopis Rebecce West „Crno janje i sivi sokol“ iz 1941. godine tako je poslužio kao dokument za legitimiranje pretenzija tadašnjeg srpskog nacionalističkog programa, dok je britanska putnica Mary Emily Durham favorizirala Crnu Goru i Albaniju optužujući Srbe za ekspazionističku i barbarsku politiku zbog čega su dvije autorice došle u sukob.³⁴

Knjiga „Balkanski duhovi: Put kroz povijest“, koja je također imala značajnu ulogu 90-ih godina na prostoru Balkana, djelo je američkog novinara Roberta D. Kaplana. Objavivši ju 1993. godine, Kaplan je u knjizi putopisnog karaktera iznio subjektivne stavove i viđenja Balkana koja su potvrđivala prijašnje interpretacije „viška“ sukoba i povijesti na Balkanskom poluotoku. Pozivajući se na ponovno kompliciranu povijest Balkana, autor začetke fašističke misli 20. stoljeća, pronalazi na balkanskom području.³⁵

Putopisima su pridodavane i brojne teorije s ciljem opravdavanja težnji jednog naroda 90-ih godina. Oživljava se teorija Jovana Cvijića, svojevrsna antropogeografija kao spoj sociologije i geografije. Cvijić balkanske narode dijeli prema psihičkim tipovima među kojima dinarski tip zauzima najviši položaj u hijerarhiji, iako se ista grupa u teoriji Dinka Tomašića etiketira kao „nazadna, agresivna i ratnička“.³⁶ Teorija Samuela Huntingtona³⁷ o sukobu civilizacija u tadašnjem je periodu pogodovala pak hrvatskom nacionalističkom programu koji se nastojao odvojiti od Balkana predstavljajući ga kao kulturni krug kojemu Hrvatska ne pripada.

---

³¹ ISTO: str. 32.

³² GOLDSWORTHY (2000:14)

³³ LUKETIĆ (2013: 197)

³⁴ LUKETIĆ (2013: 76)

³⁵ KAPLAN, ROBERT D.: *Balkan Ghosts: A journey through History*, New York: St. Martin's Press, 1993. str. 4

³⁶ LUKETIĆ (2013: 120)

³⁷ HUNTINGTON, SAMUEL: *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Zagreb: Izvori, 1998.

1.3.PREDODŽBE U KNJIŽEVNIM DJELIMA

„Salko. I opet, malo kasnije – Salko. Ponavljam da ne zaboravim, jer tu gdje sam sad, lako se zaboravlja. Sve. Pa i ime po kojem su me zvali.“³⁸

Iako su brojni putopisi i novinarski te diplomatski žanrovi ponavljali slične obrasce te na taj način doprinijeli stvaranju negativnog diskursa o Balkanu, kao glavnog krivca ipak se optužuje fikcionalna književnost. Zbog pristupačnosti većem broju čitatelja, kroz formu popularne književnosti Balkanski se poluotok dodatno egzotizirao. Goldsworthy pronalazi ironiju u činjenici da su popularni romani više i trajnije utjecali na predodžbe o Balkanu, nudeći u svojim djelima opise balkanskih mjesta (iako autori često nikad nisu ni posjetili Balkan), nego novinarski i diplomatski radovi koji su proizvod „bogatog iskustva i temeljnog proučavanja ovog područja“.³⁹

Djela Miljenka Jergovića koja će ovaj rad kritički obraditi, nastavljaju se na tradiciju fikcionalne književnosti u kojoj se granica između stvarnih elemenata pripovijedanja kao što su stvarni nazivi i imena ličnosti, zamagljuje fikcionalnim pričama. Fikcionalna književnost stvara slike koje ostaju u sjećanju čitatelja postajući prve konotacije vezane uz određeno područje. Velika uloga, koju Goldsworthy pripisuje imaginariju stvorenom u okrilju književnosti, sastoji se u neposrednom utjecaju predodžbi na budućnost Balkana, odnosno riječima Goldsworthy, „ove predstave imaju i važan uticaj na politički i kulturni život unutar svake balkanske države.“⁴⁰

Slike u književnosti, pod izlikom fikcionalnog konteksta, vrhunac svoje snage doživljavaju u vrijeme velikih tenzija kada se javlja potreba za prikazom vlastitog naroda u zrcalu književnosti i uopće kulture. Čolović slikovito prikazuje strategije korištenja kulture kroz povijesnu perspektivu: „Muze ćute, one se tek u ratu bude i pevaju gromkim glasom nalik na topovsku riku.“⁴¹

---

³⁸ JERGOVIĆ, MILJENKO: *Inšallah Madona, inšallah*, Zagreb: Durieux, 2004. str. 119.

³⁹ GOLDSWORTHY (2000: 255)

⁴⁰ GOLDSWORTHY (2000:251)

⁴¹ ČOLOVIĆ, IVAN: *Balkan – teror kulture, Ogledi o političkoj antropologiji, 2*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008. str. 31.

Kulturi se tada dodjeljuje pragmatična funkcija u procesu stvaranja svijesti o naciji. Težnja za osnivanjem nacija koja se kroz povijest neprestano ponavljala, ali ne samo na Balkanu, stvorila je folklor pun metafora i slika kao osnovu na kojoj se gradi identitet. U tom smislu, Benedict Anderson govori o nacijama kao zamišljenim zajednicama koje promatra kao nadomjestak za vladavinu naroda na mjestu gdje su nekoć bili kraljevi, monarsi, vladari. Nacija ima ulogu ispunjavanja praznina koju je za sobom ostavilo iskorjenjivanje zajednica i obiteljskih loza.⁴²

Pri konstrukciji nacije određuju se njezini vrhunci u kulturnom polju koji će opravdati željenu „izuzetnost“ pojedine nacije. Stoga Bourdieu tumači polje kulturne proizvodnje⁴³ kao sustav koji predstavlja mjesto borbi za monopol moći gdje vrijednost umjetničkog djela definiraju institucije moći, odnosno u ovom slučaju nacionalistički programi. Predodžbe u književnosti često se preuzimaju na fragmentarnoj osnovi pa se pojedini citati iz djela prikazuju kao objektivne povijesne činjenice ili pak osobni stav autora. Čolović ističe kako „nacionalizam voli da govori i radi u ime kulture. Kultura mu služi za opravdanje, legitimisanje ili prikrivanje politike nacionalnog egoizma, nacionalne dominacije i isključivosti. Tako se dogodilo da je u ime kulture, s pozivanjem na kulturu, tokom posljednjih deset godina u bivšoj Jugoslaviji učinjeno mnogo više zla nego dobrih i pohvalnih stvari.“⁴⁴

Ovaj rad preispituje suvremenu književnu scenu, odnosno stvaranje suvremenih slika Balkana u djelima Miljenka Jergovića, jednog od najnagrađenijih pisaca s područja bivše Jugoslavije. Jergoviću pak mnogi zamjeraju iskrivljavanje istine u književnim tekstovima osporavajući posve njegovu kompetentnost kao književnika: „Nesporazumi o Miljenku Jergoviću počinju čim se prihvati uvjerenje da je on književnik. Ali on to nije. Nego je tužitelj kojemu je više biće, neupitni sudac svijeta, neki komitet, kao utjelovljenju nevinosti dao ovlast da dijeli ljude na dobre i zle.“⁴⁵

Na pitanje radi li se o Jergovićevoj dekonstrukciji jednog sklopa zamišljenih kategorija nacionalističkih programa na Balkanu ili pak konstrukciji nekih novih svjetova, rad odgovara pružanjem prikaza teorije balkanizma koja se posebno razvija posljednjih godina kao

---

⁴² ANDERSON, BENEDICT: *Imagined Communities: reflection on the origin and spread of nationalism*, London, New York: Verso, 2006.

⁴³ BOURDIEU, PIERRE: *The Field of Cultural Production*, New York: Columbia University Press, 1998. str.30.

⁴⁴ ČOLOVIĆ (2008: 11)

⁴⁵ DERK, IVKOŠIĆ, JURASIĆ (2010.) Intervju. Derk, Ivkošić i Jursić komentiraju novi Jergovićev roman „Otac“, u: Večernji list, 5.09.2010.

„balkanski izvozni proizvod“⁴⁶ te proučavanjem narativnih strategija u Jergovićevim fikcionalnim djelima koji se poigravaju sa stvarnim događajima.

1.4. TEORIJE BALKANIZMA

Todorova svoju utjecajnu knjigu u kojoj je predodžbe Balkana podvrgnula kritici počinje upozorenjem: „Jedan bauk kruži kulturom Zapada – bauk Balkana.“ Referirajući se na zapadni akademski krug kao jednu cjelinu, Todorova uvodi binarnu podjelu pri čemu se oslanja na Saidov pojam orijentalizma čiju teoriju palestinsko-američki književni teoretičar razvija služeći se Foucaultovom definicijom diskursa. Jedno od najvažnijih djela postkolonijalne teorije koje je istovremeno pretrpjelo brojne kritike,⁴⁷ Orijent prikazuje kao europski izum koji se određuje kao oprečna slika Europi.⁴⁸ Začetke takvog poimanja Orijenta nalazi već početkom 18. stoljeća kada Orijent kao suprotnost Okcidentu predstavlja upravo zapadni način da se dominira Orijentom. U toj opreci on je subordiniran i predstavljen kao nešto divlje, daleko, egzotično, senzualno, zaostalo, pasivno. U opreku Orijent – Okcident upisuje se odnos moći, dominacije, hegemonije. Na taj se način u konstruiranju Orijenta očituje određena volja da se nad njim vrši kontrola, podešavanje i inkorporiranje novog, alternativnog svijeta. Kao konstrukcija cijele mreže interesa, Orijent se neprestano u akademskim krugovima ponavlja u tom kontekstu. Konceptija Orijenta koji, kako ga Said definira, ima manje veze s Orijentom nego s „našim“ svijetom, razotkriva politički imperijalizam koji upravlja znanstvenim područjem, imaginacijom i znanstvenim institucijama. Stvoreni korpus teorije i prakse kao sustav znanja o Orijentu predstavlja filter koji neprestano održava istu perspektivu Orijenta.

Todorova balkanizam ne stavlja u potpunosti pod kategoriju orijentalizma, već kao varijaciju orijentalizma. Saidov je Orijent prikazan kao nešto neodređeno, daleko, egzotično, pasivno, necivilizirano, senzualno povezano sa seksualnim konotacijama (neobuzdane strasti žena), zamišljen kao utopija. Balkan je ipak geografski odrediv,⁴⁹ dio Europe gdje žive bijelci,

---

⁴⁶ BJELIĆ, DUŠAN, OBRAD SAVIĆ (ur.): *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, Cambridge (Mass.), London: The MIT Press, 2002. str. 7.

⁴⁷ Kritike Saidove koncepcije Orijenta odnosile su se na „njegove neistorijske, esencijalističke nedoslednosti i generalizacije stavova Zapada samo na osnovu francuske i britanske paradigme, nedovoljnu socijalnu i ekonomsku kontekstualizaciju, koncentrisanje na književne tekstove, kao i njegov idealistički pristup.“ Vidi u: TODOROVA (1999: 26)

⁴⁸ SAID, EDWARD W.: *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor, 1978.

⁴⁹ TODOROVA (1999: 28)

kršćani (osim bošnjačkih muslimana i Albanije), konkretan s nedvosmislenim muškim imidžem koji ga pozitivno vrednuje.⁵⁰ On se predstavlja, za razliku od egzotičnog Orijenta, kao nemaštovit kraj gdje je uočljivo odsustvo bogatstva.⁵¹ Ipak balkanistički diskurs, prema autorici, ne može se svrstati u istu kategoriju s orijentalističkim jer, iako ga obilježavaju dva snažna naslijeđa Otomanskog Carstva i Habsburške Monarhije, on nikad nije bio u kolonijalnoj poziciji u pravom smislu te riječi budući da su navedena carstva bili osvajači, ali nisu bili opsjednuti civilizacijskom misijom kao primjerice Anglosaksonci.

Balkan tako predstavlja granični položaj, raskršće Istoka i Zapada, most između „varvarstva i civilizacije“.⁵² Ljubiša Mitrović Balkan čita u ključu geopolitičkih zbivanja te ga predstavlja kao „čvor, krst, razmeđe i verigu među svetovima“.⁵³ Autor kritizira upotrebu Balkana kao mosta u negativnom smislu budući da takav stav ne vodi ka iznalaženju mirnog dogovora sukoba. Negativno viđenje „etničkog koktela“⁵⁴ na Balkanskom poluotoku onemogućava alternativnu perspektivu: „Na njemu se ukrštaju putevi, ali i različite kulture i civilizacije. (...) Zbog toga je ovde istorija veća od geografije. Otuda narodi na ovom prostoru žive u znaku geoistorije i prošlosti (ili kako neki istraživači kažu 'viška istorije') negoli što su okrenuti izazovima savremenosti i budućnosti.“⁵⁵

Most u „Imaginarnom Balkanu“ ne znači samo metaforu konkretnog položaja, već i etape razvoja: Balkan kao polurazvijen, polukolonijalan, poluciviliziran, poluorijentalan. Oznaku zaostalosti Todorova posebno ističe u kontekstu nacionalizma koji ima tendenciju povratka korijenima i tradiciji, potpuno suprotnu od modernizma koji teži ka promjenama i novostima.⁵⁶ No nacionalizam ipak, pod okriljem povratka prošlosti, pri svom cilju zapravo ima projekt koji se treba ostvariti u (što bližoj) budućnosti. Europa, u kojoj je 19. stoljeće predstavljalo „veliko pospremanje nacija“,⁵⁷ na Balkan je 90-ih godina gledala kao na anakronizam nezapadnog svijeta koji živi u drugom vremenu.⁵⁸ Zaostajanje se nadovezivalo na već uspostavljene percepcije zaostajanja „istočne Europe“ u ekonomskim i industrijskim

---

⁵⁰ ISTO (1999: 34)

⁵¹ ISTO (1999: 33)

⁵² JEZERNIK (2007:219)

⁵³ MITROVIĆ, LJUBIŠA: *Balkanska raskršća i alternative*, Niš: Centar za balkanske studije, 2006., str. 125

⁵⁴ ISTO (2006: 125)

⁵⁵ ISTO (2006:125)

⁵⁶ TODOROVA, MARIA: *Dizanje prošlosti u vazduh: Oglеди o Balkanu i Istočnoj Europi*, Beograd: Biblioteka XX. vek, 2010. str. 18.

⁵⁷ LUKETIĆ (2013: 274)

⁵⁸ „Nacionalizmi nezapadnog sveta su 'kasniji' pa, prema tome manje zreli, mladi su, ne mogu se kontrolisati ili se iz sve snage trude da imitiraju oblike koji ne pripadaju organski kontekstu na koji su presađeni, što za čestu posledicu ima njihovu degeneraciju.“ Vidi u: TODOROVA (2010:21)

terminima. Prema tome su i nacionalizmi, ističe Todorova, na Zapadu nastajali u političkoj borbi bez „sentimentalnog obaziranja na prošlost“ dok su „nacionalisti u Srednjoj i Istočnoj Evropi stvorili, često na osnovu mitova o prošlosti i snova o budućnosti, idealnu otadžbinu, blisko povezanu s prošlošću, lišenu neposredne veze sa sadašnjošću, od koje se očekivalo da jednom postane politička stvarnost.“⁵⁹

Opasnost koju krije upotreba metafore mosta Luketić uočava u činjenici da, u funkciji metafore, most znači samo „naizgled pozitivnu metaforu“⁶⁰ budući da označava „mjesto na kojem se ne zadržava i koje se ne želi bolje upoznati, jer je njegovo obilježje samo omogućavanje prijelaza“.⁶¹

Skupom eseja pod naslovom „Balkan kao metafora: Između globalizacije i fragmentacije“⁶² nastojalo se odgovoriti na pitanja uspostavljanja naracije o balkanizmu izbjegavajući pojednostavljene zaključke zasnovane na stereotipizaciji koja se često mogla naći u novinarskim i diplomatskim tekstovima. Todorova upravo ističe novinarske ili kvazi-novinarske literarne forme koje su održavale diskurs zaostalosti predstavljajući najvažniji medij za širenje balkanizma.

Urednik Dušan I. Bjelić u uvodu knjige navodi sličnosti između balkanizma i orijentalizma koji funkcioniraju na način stvaranja binarnih opreka: Balkan/Orijent – Zapad, „racionalno / iracionalno, centar / periferija, civilizacija / barbarizam“.⁶³

Bakić-Hayden koristi pojam „nesting orientalism“⁶⁴ označavajući proces stvaranja „orijentalizama“ koji ponavljaju matricu na kojoj je Saidova postkolonijalna teorija zasnovana. Ovim nazivom autorica ukazuje na gradaciju „Orijenata“ pri čemu je primjerice „Azija više 'Istok' ili 'Drugo' od Istočne Europe“,⁶⁵ dok se Balkan u Istočnoj Evropi prema stupnju gradacije predstavlja „istočnije“.⁶⁶ No kako napominje Bjelić, Balkan kao pojam ima promjenjiva značenja te može značiti skup znanja o Balkanu, ali i kritička studija diskursa o

---

⁵⁹ TODOROVA (2010: 34-35)

⁶⁰ LUKETIĆ (2013: 20)

⁶¹ ISTO: str. 20.

⁶² BJELIĆ, DUŠAN, OBRAD SAVIĆ (ur.): *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, Cambridge (Mass.), London: The MIT Press, 2002.

⁶³ BJELIĆ, SAVIĆ (2002: UVOD)

⁶⁴ BAKIĆ-HAYDEN, MILICA: *Nesting Orientalism: The case of Former Yugoslavia*, u: *Slavic Review*, iz.54, br.4, Pittsburgh: Association for Slavic, East European and Eurasian Studies, 1995. str. 917-931.

⁶⁵ ISTO: str. 17.

⁶⁶ ISTO.

Balkanu.⁶⁷ Time se i sam naziv „balkanizam“ može promatrati kroz dvostruku prizmu. Močnik pri ispitivanju elemenata ideoloških mehanizama koristi pristup Balkanu iz perspektive geopolitičke i ekonomske hegemonije, ali ga također proučava i iz kuta unutrašnjih odnosa između heterogenih društava „geopolitički stigmatiziranih kao 'Balkan'“.⁶⁸ Pritom pojam „balkanizam“ autor ne promatra kao razlikovno sredstvo od Europe, već kao sredstvo integracije u međunarodni sistem. U funkciji „retoričkog toposa“⁶⁹ balkanizam se, prema Močniku, razlikuje od orijentalizma u terminološkom procesu: orijentalizam je nametnut diskurs izvana, dok je balkanizmu „imanentna logika vlastite izgradnje“.⁷⁰ Kao ključna obilježja balkanizma Močnik ističe: ideologiju dominacija između država-nacija (snažno artikuliranih od strane mehanizama međunarodne dominacije) te uspostavljanje okvira u kojima će argumentacija biti provedena za razliku od samog nuđenja premisa za argumentacijski diskurs.⁷¹

No postavlja se pitanje u kojoj mjeri fiktionalna djela književnosti stvaraju ili doprinose stvaranju balkanističkog diskursa, odnosno služe li i oni kao mehanizam uspostavljanja okvira u kojima će balkanizam biti prepoznat i percipiran od strane čitatelja. Nadalje, rad želi uvesti diskutabilnu notu uopće pri određivanju balkanizma: postaje li balkanizam doista „izvojni *brand* ovih prostora“⁷² pri čemu će se nagrađivati djela s Balkana čiji sadržaj ispunjuje horizont očekivanja stranih čitatelja. Postaje li prostor Bosne balkanski *brand* gdje se snimaju filmovi koji tematiziraju uvijek istu problematiku i koliko ta uloga samoprovzane države „žrtve“ doprinosi održavanju *statusa quo* u međudržavnim odnosima na Balkanu?

Doticanje povijesnih pitanja u Jergovićevim djelima otvara prostor za nova iščitavanja događaja koji su se odvijali na Balkanskom poluotoku. Autor velike povijesne događaje zrcali u životima likova strategijom pričanja priče „malih ljudi“ uvodeći moralizatorski ton. Na taj se način autor odupire težnji prikazivanja povijesti kao nizu velikih naracija. U „udžbeničkim povijestima“ autor uočava izmicanje potrebne kritičke distance te tretiranje naroda kao jednoličnog kolektiva. Autoritativni glas u Jergovićevu opusu nastoji pričama usmjeriti stav

---

⁶⁷ BIJELIĆ, SAVIĆ (ur.) (2002: UVOD)

⁶⁸ MOČNIK, RASTKO: *The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms*, u: BJELIĆ, DUŠAN, OBRAD SAVIĆ (ur.): *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, Cambridge (Mass.), London: The MIT Press, 2002. str. 79 -80.

⁶⁹ ISTO: str. 95.

⁷⁰ Uz vlastitu izgradnju značenja termina „balkanizam“ također veliki utjecaj odigrali su i „vanjski“ izvještaji, knjige, komentari i sl. kao što je već istaknuto u prethodnom poglavlju.

⁷¹ MOČNIK (2002: 95)

⁷² BJELIĆ, SAVIĆ (ur.): (2002: 7)

čitatelja ka jednoj drugoj interpretaciji u kojoj su ponuđene alternativne „istine“ o razvoju događaja na Balkanu.

2.BALKAN U PROZNIM DJELIMA MILJENKA JERGOVIĆA

2.1.UTJECAJ KOLEKTIVNIH PREDODŽBI BALKANA NA INTERPRETACIJU POVIJESTI

„...iako nije za prešutjeti ni cinizam slučajnosti po kojem je iluminacije spalio na volju njihovih već odavno mrtvih protivnika, jer sve što je uništeno već je odigralo ulogu u individualnim i kolektivnim povijestima.“⁷³

Miljenko Jergović, pisac čija djela objavljuju nakladnici iz svih država bivše Jugoslavije, percipiran je kao predstavnik Balkana,⁷⁴ dok njegova uloga izaziva brojne kontroverze u medijima gdje redovito objavljuje kolumne često jasno iznoseći oštre političke komentare.⁷⁵

Njegova književna djela tako su često interpretirana uspoređujući ih s autorovim osobnim stavovima iznijetim u kolumnama i intervjuima. No jedan dio krivnje svakako snosi i autor koji često navodi kako su njegova djela dio kolektivne povijesti i individualnog sjećanja. Kolektivno sjećanje, odnosno kolektivna „masovna amnezija“ događaja iz povijesti, stalno je mjesto Jergovićevih djela. Dio amnezije prostor je Balkana, konstrukcija naslijeđenih predrasuda i stereotipa, koji je još uvijek obilježen negativnim konotacijama.

Suvremene slike Balkana stvarane su na temelju kolektivnih predodžbi koje, prema autoru, nisu dovoljno podvrgnute propitivanju. Rezultat prihvaćanja kolektivne slike stvaranje je stereotipa koji postaje opasan kada se koristi kao alat za izazivanje sukoba. Barthes navodi kako je stereotip zapravo „politička činjenica, glavna figura ideologije.“⁷⁶ Pretvaranje događaja iz povijesti u jaka simbolička mjesta pri konstrukciji identiteta jedne nacije cementira značenje onoga što se zbilo. Jergovićevo shvaćanje povijesti odmiče se od slijepog preuzimanja jednodimenzionalnih interpretacija svodeći se upravo na potrebu za diskutiranjem prošlosti. Dokumentarni film pod nazivom „Dugo putovanje kroz istoriju, historiju i povijest“ redatelja Željka Mirkovića iz 2010. godine prati putovanje autoputem

---

⁷³ Citat se odnosi na granatiranje Orijentalnog instituta u Sarajevu, u: JERGOVIĆ (2004: 248)

⁷⁴ U Jutarnjem listu objavljen je članak: PIŠETA, ADRIANA: „Europski kritičari o romanima Miljenka Jergovića: On je najznačajniji pisac Balkana nakon Kiša i Ive Andrića“, u: Jutarnji list, 2.5.2012.

⁷⁵ „Ja ništa ne radim nego govorim i pišem ono što mislim, i to je točno ono što njih iritira. Kada kažem njima, mislim na nacionaliste i fašiste u ovim krajevima...“ JERGOVIĆ, M. (2010) Intervju. „Miljenko Jergović's Balkans“, u: Osservatio Balcani e Caucaso, 28.10.2010.

⁷⁶ BARTHES, RONALD: „Myth today“ u: EVANS, JESSICA, STUART HALL (ur.): *Visual Culture Reader*, London, Sage Publications, 2003.

„Bratstva i jedinstva“ pisaca Miljenka Jergovića i Marka Vidojkovića koji komentiraju događaje iz recentne povijesti. Cilj je posjećivanja nacionalnih simboličkih mjesta na području Balkana otkrivanje „što se zapravo s nama, našim životima, i našim zajedničkim i pojedinačnim historijama u međuvremenu dogodilo.“⁷⁷ Jergović neprestano napominje kako se šutnjom ne postiže dijalog, već se ostavlja prazan prostor gdje se događaji iz povijesti pretvaraju u mitove: „Osnovna pouka ovog mjesta je da se ne treba šutjeti, nego govoriti. (...) Imamo i sad stvari za koje se ne bi smjelo dogoditi da se ponove. Jer znaš, ovaj, tih 45 godina šutnje, to ti je jedna strašna energija muke, nesreće i zla. E sad, ako će se isto tako 45 godina šutjeti o Srebrenici, ili ako će se šutjeti o Vukovaru ili o Sarajevu, ili o svejedno čemu i svejedno na kojoj strani, opet će se nakupiti energija zla i onda ćeš imati opet eksploziju. E to je problem cijele naše priče, to je problem naše istorije, onoga što smo učili u školi, onoga što nismo učili u školi i ovaj, svega što nam se događa u 20. stoljeću. O tome se radi.“⁷⁸

Tematizirajući Balkan, autor se dotiče i same tvorbe balkanizma, odnosno percepcije Balkana od strane stranaca i ljudi koji na tom prostoru žive pri čemu se stvaraju kolektivne slike koje postaju stereotipi. Izvana percipiran po modelu „racionalno / iracionalno, centar / periferija, civilizacija / barbarizam“⁷⁹ izaziva asocijacije vezane uz filmove Emira Kusturice u kojima su navedena obilježja dovedena do krajnosti u filmskoj produkciji. Simboličan prikaz američkog *branda* Coca-Cole na Balkanu u „Historijskoj čitanci 1“ temelji se upravo na navedenom dualnom modelu :„Iako je era Ante Markovića u našu zemlju pod normalno i zauvijek donijela konzerve s coca-colom, iako one više nisu bile čudo ni u najudaljenijem selu, ti automati ostali su kao loš znak, kao predskazanje rata, a ako ne rata onda gorke istine da nikada nećemo postati Svijet i da će sve naše žudnje gorko skončavati, a sve iluzije na kraju postajati utezi naše zlovolje koja raste i razvija se otkako nas je Bog bacio u ovu nesretnu zemlju za koju je Stevo Tontić rekao da je u plitkoj Europi i dubokoj Aziji, a jedan drugi čovjek je rekao da ta zemlja potvrđuje u šta se pretvara raj kada izgubi kontekst. Bosna je, eto, bila raj bez konteksta, automat za coca-colu bez coca-cole.“⁸⁰

No Jergović upravo kritizira takvu sliku Balkana, koja se javlja kao jedina ponuđena na „tržištu kulturne proizvodnje“: „Po sudu naših pisaca, zapadni je svijet toliko zaražen Kusturičinom poetikom, a lijep je da bi prihvaćao neku drugu i drukčiju sliku Balkana, ili da

⁷⁷ Dugo putovanje kroz istoriju, historiju i povijest (2010). Film. Željko Mirković. SEETV.

⁷⁸ ISTO.

⁷⁹ BJELIĆ, SAVIĆ (2002: UVOD)

⁸⁰ JERGOVIĆ, MILJENKO: *Historijska čitanka 1*, Zagreb: V.B.Z, 2006, str.17.

bi, recimo, shvatio kako Hrvatska uopće i nije na Balkanu, tako da nijedan ozbiljan autentično hrvatski pisac nema šanse da bude preveden i prihvaćen. (...) Nije Zapad povjerovao u Kusturičinu sliku Balkana zbog nekakve planetarne zavjere, nego zato što je redatelj svoju sliku uvjerljivo predočio i ispričovijedao. Sve druge teorije o toj stvari su politička, kulturna ili klinička paranoja.⁸¹

Problematizacija Balkana u Jergovićevim djelima pokriva široki dijapazon tema od kolektivnih suočavanja s prošlošću, pri čemu veliku ulogu igraju stvarajući mitologemi, do težnja za osobnom životnom pričom. Autorov veliki opus prozних djela: zbirke pripovijedaka Sarajevski Marlboro (Zagreb, 1994), Karivani (Zagreb, 1995), Mama Leone (Zagreb, 1999), Inšallah Madona, inšallah (Zagreb, 2004), Drugi poljubac Gite Danon (Zagreb, 2007); novele Buick Rivera (Zagreb, 2002), Freelander (Sarajevo, 2007), Volga, Volga (Zagreb, 2009); romani Dvori od oraha (Zagreb, 2003), Gloria in excelsis (Zagreb, 2005), Ruta Tannenbaum (Zagreb, 2006), Srda pjeva u sumrak, na Duhove (Zagreb, 2008), Roman o Korini (Beograd, 2010), Otac (Beograd, 2010), Psi na jezeru (Zagreb, 2010), Sanda Lucija Udier dijeli na tri tematska kruga: 1. svakodnevni život koji može biti smješten ili u suvremenost ili u prošlost, 2. proza autobiografske ili pseudobiografske provenijencije pri čemu se tematizira posebno djetinjstvo, podrijetlo i egzistencija lirskog subjekta ili lirskih subjekata te 3. povijesno sociološki sloj.⁸² Nazivnik na koji bi se tematike svih djela mogle svesti odnosio bi se na svojevrsno „traganje za izgubljenim vremenom“ pri čemu autor nastoji slikama i pričama oživjeti periode politički inicirane zaboravljene prošlosti. Problem čitanja Jergovićevih fikcijskih djela, kao što je već navedeno, neprestano je uspoređivanje s autorovim angažmanom u publicistici. Baveći se lingvističkom tematikom pri čitanju Jergovićevih tekstova, Udier u knjizi „Fakcija i fikcija“ uspoređuje dva uvjeta konteksta u kojima publicistika i književnost nastaju: stvarnog konteksta i praktičnog funkcioniranja jezika u stvarnome životu u publicistici, te upravo suprotno nepostojanje stvarnog konteksta i estetska iskonstruiranost u jeziku književnosti. (slika 3)

Dio koji nedostaje u lančanoj naraciji „udžbeničke“ povijesti i na koji autor posebice želi upozoriti čitatelja kao konzumenta povijesti upravo je nedovoljan kritički osvrt na događaje koji su inicirano zaboravljeni ili inicirano interpretirani u skladu s trenutačnim zahtjevima

---

⁸¹ JERGOVIĆ, MILJENKO: „Sveta koza hrvatske književnosti“, objavljeno u: Subotnja matineja, 29.5.2010.

⁸² UDIER, SANDA LUCIJA: *Fikcija i fakcija, Rasprava o jeziku književnosti na predlošcima tekstova Miljenka Jergovića*, Zagreb: Disput, 2011.

određene zajednice. U takvom se postupku krije „bure baruta“ skrivajući uvijek moguće početno mjesto rasprave, zatezanja odnosa i u konačnici sukoba.

Tematici zaboravljanja i sjećanja posebno se posvetio francuski filozof i sociolog Maurice Halbwachs koji razvija koncept „kolektivnog sjećanja“.⁸³ Prema autoru, individualno sjećanje zapravo je uvijek podložno čitanju povijesti kao filma kroz kadrove koje društvo nameće. Priča se tako uvijek čita zajednički s narativom koje društvo producira manifestirajući svoje kolektivno sjećanje. Time granica između individualnog i kolektivnog postaje nejasna te je više podložna manipulaciji i nametanjem tuđih slika i „istina“ kojima se teži.

Halbwachs sjećanja definira kao fragmentirana i nekompletna te kao takva svoje značenje pronalaze u svijetu koji ih okružuje, tj. drugim, tuđim sjećanjima koja će ih podržati. U tome ključnu ulogu ima okruženje jer, neovisno o našem sjećanju, ono će sudjelovati u oblikovanju našeg stava. Dokumentarne emisije, filmovi koji se bave povijesnom tematikom te glazba tvore virtualni prostor u koji upisujemo naša sjećanja te ih interpretiramo u skladu s ponuđenim obrascima. Halbwachs tvrdi da se pomoću tih medija sjećamo nečeg što nije naše iskustvo iz prve ruke.

No definicija koja bi nam jasnije predočila ulogu strukture u stvaranju nacionalnog i političkog narativa i identiteta odnosi se na upotrebu sjećanja kao prakse rekonstrukcije i reprezentacije. Fragmentirana sjećanja služe se činjenicama čije značenje nije fiksirano već se prema Halbwachsu uvijek artikuliraju u kontekstu sadašnjosti. Elisabeth Lofthus⁸⁴ takvu situaciju naziva „post-event information“ (informacija nakon događaja) u kojem može doći do efekta modificiranja: mijenjanje ili čak potpuna zamjena originalnog sjećanja. Homi Bhabha strategiju zaboravljanja kritički promatra kroz prizmu konstrukcije nacije: „Biti obvezan zaboraviti postaje osnovica za razumijevanje nacije, njezino novo odnarođjenje, za zamišljanje mogućnosti drugih osporavajućih i oslobađajućih oblika kulturalne identifikacije.“⁸⁵

U uvodu u „Historijsku čitanku 1“ Jergović iznosi vlastiti odnos prema strategijama sjećanja i zaboravljanja: „Ova knjiga ne govori o stvarnim događajima, nego o sjećanju na stvarne događaje i o strategiji zaboravljanja. U njoj su krivo zapamćena imena i godine, neki su

---

⁸³ HALBWACHS, MAURICE: *On Collective Memory (Heritage of Sociology Series)*, The University of Chicago Press, 1992.

⁸⁴ LOFTHUS, ELISABETH: *Eyewitness Testimony*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1996.

⁸⁵ BHABHA, HOMI: „Diseminacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije“, u BITI, VLADIMIR (ur.): *Politika i etika pripovijedanja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2002. str. 181.

gradovi postali drugim gradovima, a s novčanica su nestala lica zeničkih topioničara i husinskih rudara. Vjerojatno postoji neko pravilo prema kojem čovjek pamti i zaboravlja, ali budući da su priče o sjećanju obično historija ili fikcija, izbjegavamo misliti o takvim pravilima.⁸⁶ Bilježenjem događaja autor se nastoji oduprijeti nasilju zaboravljanja i ponuditi vlastito sjećanje kao jedno u nizu potisnutih glasova.

Spivak upravo ističe ulogu književnosti i likovnih umjetnosti kao strategija za masovno ponovno memoriranje koji događaje iz povijesti pretvaraju u kulturno sjećanje.⁸⁷ Pojam Balkana ostaje tema koja se tretira izbrisano u kulturnom sjećanju, mjesto na kojem nitko ne želi biti i od kojega se bježi. Takav stav, prema Luketić, posebno je vezan za suvremenu hrvatsku sredinu gdje je primjetljiva težnja za „stvarnim i simboličkim bijegom od Balkana“.⁸⁸ Proces neprestanog bijega i novih pokušaja definiranja Balkana novim nazivima kao što su Zapadni Balkan ili Jugoistočna Europa jasan je pokazatelj „neželjenosti“ pripadanja prostoru nazivanom „divlja periferija, slijepo crijevo, atavizam Europe“.⁸⁹

U načinu kompozicije svojih djela, Jergović ispisuje kratke priče „malih ljudi“ koje su u funkciji Halbwachsovih fragmentiranih sjećanja suprostavljajući se stvaranju jednog kolektivnog narativa. Pokazujući kako se individualna i kolektivna sjećanja s vremenom miješaju i kako granica između njih postaje sve više zamučena, autor preispituje povijest koja je u takvom kontekstu pisana: „Pamtimo ono što smo doživjeli ili što si umišljamo da smo doživjeli, ali pamtimo i ono što su doživjeli ljudi koji su nas podigli, očevi i majke, bake i djedovi. Od njihove pričljivosti, a u nekom smislu - i dobrote, zavisi koliko daleko nam sežu sjećanja u vremena prije vremena kada smo se rodili. Svojoj djeci ne možemo prenositi ta ispričana sjećanja, tako da će ona nestati zajedno sa nama, za razliku od naših doživljenih ili onih sjećanja što si umišljamo da smo ih doživjeli.“⁹⁰ Pružajući kritiku preuzimanja kolektivne predodžbe događaja iz povijesti iza koje su skriveni neispričani dijelovi i šutnja zbog straha od diskusije i nekompetentnosti, Jergović ukazuje na dugoročnu opasnost koju takvi postupci donose.

---

⁸⁶ JERGOVIĆ (2006a: 9)

⁸⁷ SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY: *Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji*, Zagreb: Fraktura, 2011.

⁸⁸ LUKETIĆ (2013: 19)

⁸⁹ LUKETIĆ (2013: 16)

⁹⁰ JERGOVIĆ (2006a: 39)

2.2. REMIKS KAO KNJIŽEVNA VRSTA

Odrednica preuzeta iz knjige „Inšallah Madona, inšallah“, kojom se opisuje način komponiranja priča u knjizi, mogla bi poslužiti kao termin za interpretaciju autorova cjelokupnog opusa: zbirka priča sastavljena je od proznih „remikseva“ 16 bosanskih sevdalinki i tri dalmatinske klapske pjesme: Misir, Jid i Lepant, od kojih priču Tespih izdvaja kao zaseban slučaj. Pri tome autor u napomeni navodi: „Termin remiks nije pokušaj izmišljanja žanrovske odrednice, nego je preuzet iz popularne glazbe gdje označava ponovno složen studijski zapis, s bitno drukčijim odnosom glazbala nego u izvornoj snimci.“⁹¹

Termin remiks mogao bi se primijeniti na veći dio autorova opusa i to u više značenja. Kao što je već navedeno u ovom poglavlju, remiks bi se mogao odnositi na miješanje prošlosti i sadašnjosti: odnos kolektivnog sjećanja, koje političke težnje brišu ili na drukčiji način reinterpretiraju, i individualnog sjećanja koje se neprestano uspomenama vraća u prošlost, „izvornoj snimci“. Remiks bi se također mogao primijeniti i na neprestano miješanje i premještanje naroda na Balkanu koji tvore pozadinu za sudbine likova u autorovim djelima. Miješanje vremena, odnosno nagli skokovi u vremenskim periodima između dviju priča, također mogu ukazivati na kasniji remiks informacija o događaju iz povijesti. Maša Grdešić ulogu remikseva u Jergovićevim djelima tumači na ovaj način: „ako su priče remiksi, onda dolaze nakon pjesama i cilj im je popuniti mjesta koja pjesma ostavlja neodređenima te učiniti eksplicitnim ono što je u pjesmi implicitno.“⁹² Remiks kao „glazbena nova obrada stare pjesme prilagođena zahtjevima tržišta“⁹³ premješten u književnu domenu otvara prostor preispitivanju načina pričanja povijesti. Naracija je u takvom žanru isprekidana, „izremiksana“, te se narativni obrazac povijesti prema modelu traženja uzroka i posljedice dovodi u pitanje. Povijest se pred čitatelja relativizira kroz žanr remiksa u kojemu mitski događaji iz prošlosti igraju veliku ulogu u određivanju individualne sudbine: „U velikim nesrećama najprije stradaju male ljubavi, stradaju životne sitnice, strada sve ono što nas čini ljudima na ovom svijetu, različitim od plemena kojima naša imena pripadaju.“⁹⁴ Todorova navodi veliki utjecaj nekritičkog preuzimanja činjenica iz povijesti koji određuju tijek događaja na Balkanu: „Istoriji – koja ima centralno mesto u legitimizovanju i reprodukciji

⁹¹ JERGOVIĆ, MILJENKO: *Inšallah Madona, inšallah*, Zagreb: Durieux, 2004.

⁹² Grdešić, Maša: kritika „Miljenko Jergović, Inšallah Madona Inšallah“ u: *Zarez – dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja*, br. 136-137, Zagreb, 9.XI.2004.

⁹³ Natuknica „Remiks“, Hrvatski jezični portal, Dostupno na: <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search>

⁹⁴ JERGOVIĆ (2006a: 241)

društvenih odnosa na Balkanu – mora se prići na nov način. Stanje u regionu, za koji se kaže da proizvodi više istorije nego što je troši, može se prevazići jedino ako tu istoriju dobro upoznamo.⁹⁵ Prikazujući događaje na način vremenskog, prostornog i identitetskog remiksa, autor nastoji unijeti nove interpretacije Balkana koje se temelje na dekonstrukciji naslijeđenih kategorija razmišljanja. Jergović prikazuje događaje na način Certeauove povijesti svakodnevice⁹⁶ u kojoj se pažnja posvećuje takozvanim pojedinačnim „društvenim djelatnim praksama“. Francuski filozof i povjesničar proučavajući svakodnevnu „povijest kulture“ prikazuje određenost pojedinca jezičnim, mentalnim i društvenim normama. U svojim remiksima, Jergović upravo ukazuje na status pojedinca nudeći čitatelju „sentimentalne povijesti jedne generacije“.⁹⁷ No takav je status određen kontekstom koji ponavlja, u ovom slučaju, obrasce percepcije Balkana koji kriju dugoročnu opasnost: „Ideje su trošne, ali su njihove posljedice trajne.“⁹⁸

Na taj način autor pokušava razotkriti način funkcioniranja konteksta pružajući čitatelju slojevitost interpretacije u remiksu nasuprot kompromisnih kolektivnih predodžbi: „Svaka drama, kao i svaka historija, ima takav tok da likovima koji u njoj sudjeluju nije jasno što je u njoj važno, a što je nevažno, sve dok priča ne dođe svome kraju.“⁹⁹

Termin remiksa primjenjiv je i u kontekstu intermedijalnosti prisutne u cijelom Jergovićevu opusu: autor koristi novinarske tekstove i navode čiji diskurs kritički promatra uvidjevši opasnost moći nametanja stavova koje tekstovi namijenjeni širokoj publici imaju. Pjesnički se pak tekstovi javljaju u funkciji pojačavanja dojma i stvaranju nostalgичne atmosfere kao što je primjerice tema sevdaha u knjizi „Inšallah Madona, inšallah“ obilježena osjećajem čežnje i melankolije: „Pjesme koje sam često slušao, u različitim izvedbama i okolnostima, na koncertima, u kafanama, s gramofonskih ploča i kompakt diskova, vozeći auto ili putujući autobusom preko Bosne, na radio stanicama koje će se izgubiti čim prođemo kroz tunel, na proslavama i rastancima, u rano jutro kada se raspišaju derneći, za ratnih sarajevskih dana dok smo se tiskali u golfu koji neće još dugo, u Zagrebu i Splitu, s onima koji su ih slušali i onima koji su se trudili da ih ne čuju, te su me sevdalinke vazda izazivale razlozima zbog kojih su napisane.“¹⁰⁰

---

⁹⁵ TODOROVA (2010: 84)

⁹⁶ DE CERTEAU, MICHEL: *Invencija svakodnevice*, Zagreb: Biblioteka Polilog, 2003.

⁹⁷ JERGOVIĆ (2006a: 38)

⁹⁸ ISTO: str.20.

⁹⁹ ISTO: str.29.

¹⁰⁰ JERGOVIĆ (2004: DODATAK)

Nostalgičan ton postiže se i prepričavanjem priča iz prošlosti: mitova, legendi i predaja koji pružaju utočište od strogih povijesnih činjenica. Usmena predaja Jergoviću osigurava prostor prikazivanja alternativnog načina na koji se kolektiv odnosi prema povijesti stvaranjem svojih narativa. Autoru to osigurava tezu o pluralističnom gledištu na povijesne događaje pri čemu se veliki broj interpretacija temelji na subjektivnom stajalištu.

„Remiksiranje“ se također može odnositi i na intertekstualnost u Jergovićevu opusu. Pozivanjem na pisce koji mu predstavljaju uzore u svom radu kao što su primjerice Ivo Andrić, Meša Selimović, Abdulah Sidran, Marko Vešović, Dario Džamonja, Nedžad Ibrišimović,¹⁰¹ autor se nadovezuje na ideju ponovnog pisanja povijesti čije se stranice neprestano brišu i ponovno ispisuju: „Drugi je bio princip Marka Vešovića. On je samo slušao pa onda popravljao ono što je čuo. Njegov roman *Rodonačelnik*, prilično temeljito prešućen do dana današnjega, bio je jedna od mojih kulturnih knjiga u trećem razredu gimnazije.“¹⁰²

---

¹⁰¹ Imena navedena u Historijskoj čitanci 1 (2006a: 15)

¹⁰² JERGOVIĆ (2006a: 16)

2.3.RASKRIŽJE CIVILIZACIJA NA MOSTU

„Krstu Prodan okrenuo je glavu, pogledao ga i izgovorio nekakvu kletvu, tko zna gdje ju je čuo, oko Gacka ili Nevesinja, tamo gdje se u psovkama miješaju turska i pravoslavna krv, ili malo niže, među katolicima koji i nisu baš sasvim sigurni u to da su katolici...”¹⁰³

Već spomenuta metafora mosta kao prostor spajanja i razdvajanja u Jergovićevim djelima postaje povijesna kulisa za iznošenje malih, privatnih predstava pri čemu na sudbine likova neprestano utječe politički, kulturni i religijski inspicijent iza zastora. Takvo miješanje vjera, naroda i običaja javlja se kao leitmotiv u svim autorovim djelima. Artikulacija pojma balkanizma, u smislu u kojem ga Todorova opisuje kao varijaciju orijentalizma, najprimjetnija je u knjizi „Inšallah Madona, inšallah“.¹⁰⁴ Inšallah ili In šā'Allāh riječ je arapskog porijekla u značenju: “Ako bude po Allahovoj volji” ili “Ako Bog da”. Abid Qureshi¹⁰⁵ navodi kako riječ potječe iz Kur'ana u kojem se tumači da je čovjek dobio kontrolu nad svojim razumom, no njegovo djelovanje ovisi o mjestu i vremenu nad čim čovjek nema kontrolu. Ako čovjek kaže “inšallah” (“In'sha Allah”) znači da je odlučio nešto napraviti i budući da se potpuna kontrola ostvaruje tek uz vjersku pomoć, njegov naum može se jedino ostvariti uz pristanak Alaha. Riječ se često koristi kao sudbinski poklik: izražavanje želje da se nešto dogodi.

Slično značenje u islamu navodi se i u riječi *Ma šallah* iz kur'anskih sura koja znači „šta Bog želi“. Sudbinska determinanta koja se provlači u islamu prisutna je u shvaćanju da je sve što se događa dio Božje volje i da se vjerski zahtjevi trebaju prihvatiti kao Božja odredba.¹⁰⁶ Sličnu misao dijeli i kršćanska vjera (katolici, pravoslavni) i Židovi čija se isprepletana prošlost neprestano provlači kroz priče.

Druga riječ koja se javlja u naslovu knjige Madona odnosi se na kršćansku tradiciju, preciznije na lik Djevice Marije, Isusove majke obilježene snažnom simbolikom.

Upravo ispreplitanje dvaju naziva proizišlih iz rječnika vjerskog jezika ukazuje na kompleksnost prostora u kojima se radnje priča odvijaju: prostor koji je stoljećima obilježen miješanjem raznih vjera i jezika koji se uzimaju kao glavno razlikovno sredstvo od onog

---

¹⁰³ JERGOVIĆ, MILJENKO: *Ruta Tannenbaum*, Zagreb: Durieux, 2006. str. 43

¹⁰⁴ Za naslovnicu hrvatskog izdanja knjige „Inšallah Madona, inšallah“ odabrana je slika Ferda Quiquerera iz 1887. godine pod nazivom „Bosanski pjevač Mehmed Kolak Kolaković“ pri čemu se referira na priče u knjizi inspirirane pjesmama, ali predstavlja i očiti orijentalistički prikaz pjevača s fesom na glavi, dugim brcima uz duhan i kavu na stolu

¹⁰⁵ Alahov poslanik Muhamed, odgovarao je na pitanja: „In'sha Allah“ u značenju „Ako Alah želi“. Podatak je naveden na stranici: <http://lasjan.page.tl/Insha-h-Allah.htm>

¹⁰⁶ HATTSTEIN, MARKUS I DELIUS, PETER (ur.): *Islamska umjetnost i arhitektura*, Ullmann, Libris, Sarajevo, 2010.

Drugoga, neovisno radi li se o većoj ili manjoj razlici među narodima ili neprestano među novim izvedenim nacijama.

Većina radnje u knjizi smještena je na prostoru Balkana kao „'ekskluzivnom' prostoru mržnje, nasilja i sukoba (...) koji onemogućuju objektivno prosuđivanje povijesne uloge, stvarne krivnje i odgovornosti u ratu“.¹⁰⁷ Neprestani vremenski skokovi priča u kojima se ponavljaju slični obrasci razmišljanja i jednake netrpeljivosti među vjerama i narodima u razmacima od 10 godina ili 500 godina potvrđuju sliku Balkana kao prostora stalnog stvaranja sukoba. Baveći se regionalnom konfliktologijom, Mitrović navodi kako su „etnička i religijska različitost ovde kroz istoriju i u savremenosti, najčešće instrumentalizovana na principu latinskog imperijalnog makijavelizma 'zavadi, podeli pa vladaj'“.¹⁰⁸

Tako je priča „Jilduz“ smještena u vrijeme pada slavnog Selim-Paše (kraj 18. i početak 19. stoljeća) u kojoj je mješavina naroda opisana na sljedeći način: „Nisu više drugovali samo Bosanci s Bosancima, Arnauti s Arnautima, Turci s Turcima, nego su se počeli međusobno miješati i razgovarati, pa se vidjelo kako je čudna ta naša carevina, od stotine jezika i adeta sastavljena da se ljudi jedni s drugima često ni pogledima ne mogu sporazumjeti.“¹⁰⁹

U priči „Lepant“ odvijaju se pak dvije radnje, jedna smještena u suvremenost u kojoj lik Lane pronalazi oblutak na plaži koji je zapravo kost. Oblutak služi kao pokretački motiv priče o Dabiši, odnosno o robu Abdulahu, smještenoj za vrijeme ratovanja Svete lige protiv Osmanskog Carstva u Velikom turskom ratu.

Naziv zbirke upravo dolazi od izgovorenih riječi lika Dane, opisane kao kršćanke, sirotice iz Damaska koju je obitelj ostavila jer je kao nedovoljno mentalno razvijena s razumom petogodišnjeg djeteta bila sramota za kršćansku obitelj, jednu od malobrojnih u Siriji. Maloumna, no lijepa djevojka s „očima koje su uvijek bile pune radosti ili tuge“¹¹⁰ hodala bi po tržnici čekajući da je netko nahrani: „Znala je reći da je gladna i žedna, ali čim bi je nahranili i napojili, zahvaljivala se nekom od desetina kršćanskih molitvi koje je napamet znala. A ako joj kažu kako danas neće dobiti ništa za pojesti, Dana bi sklapala ruke, uz

---

¹⁰⁷ Luketić, Katarina: *Dekontaminacija Balkana*, u *Zarez – dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja*, br. 178, Zagreb, 21.IV.2006.

¹⁰⁸ MITROVIĆ (2006:51)

¹⁰⁹ JERGOVIĆ (2004: 39)

¹¹⁰ ISTO (2004: 556)

osmijeh se naklonila i kazala – inšallah, Madona, inšallah.“¹¹¹ Dana tako postaje simboličko mjesto knjige u koju se upisuju suptilne misli kazivača kroz cijelu knjigu. Dana ne shvaća dublje značenje izgovorenih riječi, već ih ponavlja kako bi zadovoljila svoje fiziološke potrebe. Nakon što su zadovoljene, ona napamet ponavlja riječi. Kroz lik Dane metaforično se tematizira Balkan kao prostor ljudi različite vjere kojima navedene izgovorene riječi oblikuju identitet i služe kao argument za ukazivanje razlika između naroda. Kao velike mase s jakim kolektivnim identitetom, narodi tako na balkanskoj tržnici nastupaju „s razumom petogodišnjeg djeteta“ koje nastoji zadovoljiti fiziološke potrebe.

2.4.ZAOSTALOST I STATIČNOST MISLI

Autori, koji uvode i kritiziraju teoriju balkanizma, lokalni kaos¹¹² heterogenosti na Balkanu povezuju sa sukobima i stvorenom slikom nedvosmislenog muškog imidža, odnosno „muškosti Balkana“ koja u opisima nudi „klasičnog balkanskog muškarca koji je necivilizovan, primitivan, grub, okrutan i bez izuzetka razbarušene kose“.¹¹³

U Jergovićevim pak djelima, iako većinom aktivnu ulogu u ratovima igraju muškarci, oni nisu opisani kao necivilizirani, primitivni muškarci. Profil glavnih muških likova koje Jergović uvodi u knjizi „Inšallah Madona, inšallah“ ocrta se nudeći modele „izgubljenih“ pojedinaca u mješavini naroda i vjera koji se često moraju nositi s posljedicama života na mostu „varvarstva i civilizacije“.¹¹⁴

Tako Mustafa iz priče „Gurbet“ (koje je njegovo drugo ime), trajno obilježen svojom „ružnoćom“ i preokupiran ružama kako bi vidio reakciju djevojke Zumre koja mu je privukla pažnju, predstavlja simbol statičnosti prostora i misli: „Kad mi dodije gledati svijet koji ne prolazi, stanem pred bašču iza kuće i čekam gdje će koja ruža procvasti.“¹¹⁵ Sličan savjet ponuđen je i liku iz romana „Volga, Volga“, Dželalu Pljevljaku, kojemu pukovnik Uzelac nudi penziju govoreći: „Mogao si poći u Sandžak, na svoje selo, sjesti pred kuću pa gledati niz šljivik i uživati.“¹¹⁶

---

¹¹¹ ISTO (2004: 556)

¹¹² JEZERNIK (2007: 24)

¹¹³ TODOROVA (1999: 34)

¹¹⁴ JEZERNIK (2007:219)

¹¹⁵ JERGOVIĆ (2006: 8)

¹¹⁶ JERGOVIĆ (2009: 9)

U priči „Halal“,¹¹⁷ lik Salka koji neprestano ponavlja ime da ga ne zaboravi, predstavlja tip nesigurnog pojedinca koji počinje promišljati temelje na kojima je odrastao: „Ja sam, priznajem pred ljudima, a priznat ću i pred Njim, u milostivog Allaha posumnjao dok sam gledao Titovu značku na očevom reveru. (...) I jesam li ušao u džamiju zbog oca ili zbog Allaha? Zato što me otac nije gledao ili zato što sam Boga u srcu otkrio? Salko se zovem, i lakše bi mi bilo da znam siguran odgovor. A što više čekam, to mi se više čini da ne znam.“¹¹⁸

Prikazujući likove kao nemoćne i nesigurne u dijalogu života i sudbinske sile, Jergović uvodi komponentu zaostalosti kod razmišljanja likova, često ograničenog kategorijama koja im nameće sredina. Okvir razmišljanja likovima posebice predstavlja religija koja je u autorovim djelima povezivana s već usvojenim običajima koji se ne promišljaju te koja graniče s praznovjermem. Nedostatak racionalne komponente ljudi na Balkanu koji ne propituju preuzete „vrijednosti“ od strane okoline i religije, predstavlja se kao jedna od stavki razlikovanja Istoka i Zapada. Nagonski i snažnim emocijama sklon Istok, odnosno Balkan kao istok Europe, suprostavlja se racionalnom, razvijenom Zapadu. Svijet Balkana koji naseljavaju „'ne-još' Europljani“¹¹⁹ na taj način utjelovljuje, prema Goldsworthy, Ruritaniju kao Europu iz prošlosti prije ustoličenja racionalne misli: „ono što je Europa bila“.¹²⁰

Područje Bosne, snažno povijesno i simboličko mjesto u autorovu opusu, prikazano je kao poprište različitih vjera koji, namećući vlastite sustave vrijednosti, postaju uzrok i posljedica neprestanih manjih, svakodnevnih, ali i većih, ratnih sukoba. Prostor je Bosne tako obilježen inferiornijim odnosom prema dominantnijim državnim tvorevinama koji su vladali tom „čaršijom na kraju svijeta, a ono što se u Bosni dogodi, kao da se dogodilo nigdje.“¹²¹

Likovi u zbirci priča „Inšallah Madona, inšallah“ vode se okvirima religije čiji načini razmišljanja često likovima onemogućuju sagledavanje situacije, nerijetko konfliktne, izvan zadanih naslijeđenih kategorija percepcije. Svi događaji tako se opravdavaju „višom silom“ koja pokreće taj prostor i utječe na život likova.

---

¹¹⁷ U objašnjenju se navodi kako Halal u ovom slučaju znači oprost. „Halal je ono što je po vjeri dopušteno i čisto, ono što je s blagoslovom.“ JERGOVIĆ (2004: 578)

¹¹⁸ JERGOVIĆ (2004: 125, 135)

¹¹⁹ GOLDSWORTHY (2000: 29)

¹²⁰ ISTO (2000: 35)

¹²¹ JERGOVIĆ (2004: 377)

Navedena zbirka priča nudi obilje primjera praznovjernosti na Balkanskom poluotoku koja je u autorovu opusu često izjednačena s religijom: u priči „Zapis“ pjevač Carlo Gardel, nakon što mu je Ciganka vidjela negativan rasplet sudbine na dlanu u Buenos Airesu, dolazi u Sarajevo zabrinut za moguću nesreću koju je Ciganka pročitala na dlanu. Bosna, odnosno Sarajevo, prikazano je kao akumulacijsko mjesto praznovjernih rituala: „Ako Gardel bude nepovjerljiv, naći će mu Ciganku koja, sigurno, neće vidjeti isto što i ona u Buenos Airesu, a ukoliko ni to ne bude dovoljno, naći će mu neku nenu koja će mu gatati iz graha, pa iz fildžana i ugljeklja, zatim Madžaricu da mu gleda u karte i jednu od onih žena iz Sarajevskog polja koje gataju po rasporedu madeža na trbuhu.“¹²²

U priči „Misir“ smještenoj u Primoštenu, majci s umirućim djetetom nitko ne želi pomoći zbog praznovjernih misli o nesreći koja stigne onoga koji pomogne umirućem djetetu: „Ljudi pomagajte, umire mi dite, razletjela se mater po mjestu. Narod je bježao u kuće, žene su sklanjale poglede ustranu, muški bi triput zaveslali prema pučini. Nije dobro naći se blizu kad umire dijete. Mlada je duša žilava i lako se može dogoditi da se u smrtnome času preseli u tuđe tijelo. A tad nastaje borba koja se obično zove ludilom.“¹²³

Percepcija drugih o Balkanu kao prostoru s obiljem primjera kategorija zaostalosti kao što su fantazije i praznovjerja gdje vladaju „vampiri, Drakula, špijuni, ubojstva“¹²⁴ vidljiva je u priči „Jid“ u kojoj lik francuskog putopisca Deborda opisuje Bosnu: „Ne vidjeh ja od Pariza do Pireja, a bogme ni do slavnoga Petrograda, ubavije zemlje od ove, niti gradova u kojima bi se bolje poznavala čovjekova mjera. Onima koji se tu rode, vjerojatno se čini da je čaršija sagrađena upravo oko njihove kolijevke, i u čast njihova rođenja. Ali ne vidjeh ni lažljivije zemlje od ove. Kad bi istina bila sve što su mi govorili, a ja zapisao i vama na znanje i ravnanje predao, u tim bi šumama živjeli sedmoglavni zmajevi, anđeli bi s neba padali u bašče, vile i vještice bi se naganjale po brzovim šumama i jedne drugima ženske podvale činile, i ništa od onoga što o svijetu znamo, čemu su nas antički poučili i što je bezbroj puta provjereno, ne bi bilo tačno. Kad bi istina bila sve što su mi govorili, mogli bismo zaboraviti sami sebe, zato vjerujem da nam je razboritije zaboraviti tu lijepu zemlju.“¹²⁵ Folklor se pojavljuje kao digresija u pričama dajući pojedinačnom događaju ili prostoru određenu zagonetnost i mistiku sudbinske odrednice koja se ne može lako promijeniti. U izboru priča „Drugi poljubac Gite Danon“ ponovno se pojavljuju digresijski dijelovi koji povećavaju

---

¹²² ISTO (2004: 85)

¹²³ ISTO (2004: 230)

¹²⁴ GOLDSWORTHY (2000: 89)

¹²⁵ JERGOVIĆ (2004: 290)

stupanj zagonetnosti prostora: „Bura je sol nanijela na more i od tog je vremena more slano, kao što od tog vremena svi živi stvorovi trepću.“¹²⁶

O nepromijenjenosti običaja koji ukazuju na protest racionalnoj evoluciji, autor se osvrće u knjizi „Historijska čitanka 1“ koju Lešić - Thomas naziva „književnom verzijom ranijeg programa usmene povijesti“:¹²⁷ Nesklonost promjenama rezultira zaostalošću na svim razinama: „Stotine je stranica Ivo Andrić posvetio onoj nepokretnoj, tromoj Bosni u kojoj se ruše carstva i mijenjaju svjetovi, ali ona uvijek ostaje ista, nepromijenjena i tvrda u svom tupom istrajavanju na vječito istim dnevnim i životnim ritualima, šutnjama i običajima na kojima se ustrajava sve dok se zbog njih ne izgubi glava. Takvu Bosnu u našim mladostima rijetko smo prepoznavali, ona je za nas bila književna činjenica i fikcija, uvijek osim u emisiji 'Sarajevska kronika'.“¹²⁸

Kao što je već rečeno u uvodnom teorijskom dijelu rada, prostor isprepletenih fikcionalnih priča doveo je do stvaranja značenja Balkana koji se lako iz konteksta fikcionalne književnosti premjestio u stvarni kontekst u funkciji opravdavanja određene politike. Time se dodatno stimulirao stereotip o nagonском Balkanu, Balkanu fantazija i priča, pri čemu se tijekom sukoba poseže u inventar književnosti kako bi se u pričama i izdvojenim paragrafima pronašao dokaz za opravdanje određene političke težnje. Dijelovi iz književnih djela na taj su način izdvajani bez popratnog konteksta i autorovih komentara te su ponudeni zajednicama kao već povijesno utemeljeni nacionalni zahtjevi.

---

¹²⁶ JERGOVIĆ, MILJENKO: *Drugi poljubac Gite Danon – izabrane priče*, Zagreb: V.B.Z. 2007. str. 75.

¹²⁷ LEŠIĆ-THOMAS, ANDREA: „Miljenko Jergović's Art of Memory: Lying, Imagining and Forgetting in Mama Leone and Historijska čitanka“, u: *The Modern Language Review*, izd. 99, br.2, Travanja, 2004. str. 430-444. 432.

¹²⁸ JERGOVIĆ (2006: 18)

2.5. HETEROGENOST BALKANA KAO POKRETAČ SUKOBA

„Pritom, valja znati da su tada gotovo sva društva bila mješovita, u kafani, domu zdravlja, autobusu ili na autobuskoj stanici, već tamo gdje su oca prepoznavali.“¹²⁹

Dugi niz stoljeća neprestane interakcije između različitih tradicija na balkanskom području stvorile su hibridne tipove komunikacije i razmišljanja. Likovi u Jergovićevim djelima neprestano ponavljaju naslijeđene načine ponašanja prema „Drugom“, no vrlo dobro poznavajući običaje susjeda drugih vjera: „A kada je vidio, moj babo je sklopio ruke, onako kako ih kršteni sklope kad se pred crkvom nađu, ali ništa nije govorio.“¹³⁰

Autor u opsežnom opusu iznosi ideju koja potvrđuje navode teoretičara Balkana: balkanska mješovitost promatrana je kao naslijeđe bogate prošlosti, ali kao i uvijek potencijalno mjesto sukoba. Luketić naglašava kako su takve predodžbe o Balkanu kao „buretu baruta“, prirodnoj mržnji i neprijateljstvu, falsifikati historije, alati za lakše snalaženje u kompleksnom i nipošto identitetski i kulturno jednoobraznom prostoru.“¹³¹

Oblikovanje likova u djelima fikcionalne književnosti koja se zasniva na zasadama stvarnih događaja omogućuje autoru svojevrsnu kritiku, na nekim mjestima, i ironiju usmjerenu na neispitivački stav pojedinca prema zadanim kategorijama mišljenja. Motiv se sudbine javlja kod pripadnika svih religija te se često koristi kao izlika za pasivan odnos prema stvarnosti i nedostajanje poriva za promjenom.

U već spomenutoj priči „Gurbet“, Mustafu, neuglednog izgleda, majka tješi riječima: „Moj Mustafa, tebe je dobri Allah od ljubomore stvorio.“¹³² Likovi kao što je i Osman iz priče „Gasul“¹³³ kojemu jedino ostaje molitva i preklinjanje Alahu da spasi život njegove žene, prikazani su nemoćni u zatečenim situacijama. Neprestano pozivanje na višu silu i očekivanje da „pravda“ stigne drugim kanalima naglašava statičnost pojedinca što rezultira manjkom inicijative za društvenim promjenama.

Religijski okvir prenosi se tako na svakodnevni život i rituale. U knjizi „Otac“ podvlači se misao o nesvjesnom preuzimanju običaja iz religije ne propitujući njihove postulate: „Zato život bez Boga, ili bez vjere u njega, i dalje podrazumijeva život unutar istoga sustava

---

¹²⁹ JERGOVIĆ (2010: 79)

¹³⁰ JERGOVIĆ (2004: 6)

¹³¹ LUKETIĆ (2013: 277)

¹³² JERGOVIĆ (2004: 6)

¹³³ ISTO (2004: 481 – 509)

vrijednosti, pravila i ceremonijala. (...) Ja sam, recimo, odrastao uz ateiste muslimane koji nisu jeli svinjetinu.“¹³⁴

Slika pak iz priče „Idžtihad“ prikazuje govor fratra Grge na svadbi u Derventi. U ironično podcrtanom govoru fratar uspoređuje dvije vjere koje su cijeli niz stoljeća bile u neposrednoj blizini i komunikaciji: „...brat rođeni ne može te razumjeti kao što može komšija, pogotovo ako je druge vjere. Zna komšija da nije dobro ono što činiš, ali vazda mu je na pameti da te ne uvrijedi i da te ružno pogleda, jer sve misli, a je li loše ono što ovaj čovjek čini, ili ja pretjerujem jer je druge vjere? A onda pomisli i to da tebi tvoja vjera nalaže da budeš tolika budala. I zato te trpi kao što ne bi brata rođenog. I zato se sa njima ponajlakše pobratimiš ili barem zdружиš. Dobro je što naš svijet ne zna previše o vjeri onog drugog, jer bi tada znao da u svakoj svetoj knjizi po prilici isto piše i nijedna ne dopušta budalaštine. Ljudi bi bili manje snošljivi kad bi to znali, zaključio fratar, pa se svi uhvatismo kašika, ali on opet nastavi.“¹³⁵

Balkanska heterogenost naroda i vjera u Jergovićevu opusu usmjerena je na prikaz neposrednog kontakta, međusobnog utjecaja te prožimanja običaja i vjera. U ironičnosti čina fra Grge koji jede baklavu na svadbi, iako bi se bolujući od šećera trebao držati podalje od slatke hrane, očituje se cijela povijest balkanskog prostora: „E, vala, ako je ginut, neka ginem od turske ruke! Pa je cijelu stavi u usta i rastopi se ko čovjek u sekundi. Samo što mu suze od sreće nisu grunule.“¹³⁶ Prisutnost ironije vidljiva je prateći cijelu zbirku priča u knjizi „Inšallah Madona, inšallah“ kao što je primjerice primjedba Abe Jusufa u priči „Jid“ o čudu u Bosni gdje „ljudi koji se nazivaju Turcima ne znaju turski ni govoriti“.¹³⁷

Problematičnost heterogenosti koju izdvajaju teoretičari koji se bave Balkanom sastoji se upravo u negativnom određivanju „različitosti“ za vrijeme sukoba ili češće loše ekonomske situacije kao preduvjeta za sukob. Za vrijeme sukoba različitosti imaju negativan prizvuk i javlja se težnja za još većim produbljivanjem razlika. Stoga Čolović upravo ističe kako se sukobi na području Balkana ne mogu objasniti samo kao posljedica „nepremostivih“ razlika, već je „bliži istini zaključak da su ti sukobi plod nepodnošljive sličnosti, sličnosti koja se doživljava kao neprijateljska provokacija, kao ugrožavanje nacionalnog najvećeg dobra, jedinstvenog i nedeljivog načina postojanja, nacionalnog identiteta.“¹³⁸

---

¹³⁴ JERGOVIĆ (2010: 98)

¹³⁵ JERGOVIĆ (2004: 334-335)

¹³⁶ ISTO: str. 336.

¹³⁷ ISTO: str. 280.

¹³⁸ ČOLOVIĆ (2008: 64)

Historijska čitanka, kao primjer posljedice različitosti na prostoru Bosne koja će rezultirati sukobom, nudi kratke priče o isječcima iz života pojedinaca. U izabranom fragmentiranom načinu pisanja, Lešić – Thomas uočava nastojanje autora da se odmakne od povijesnog velikog diskurza koji stoji iza „nacionalnog diskurza koji je sklon da individualne živote gleda u kontekstu stoljećā kao kolektivne identitete – 'narod'“. ¹³⁹

Tematizirajući razloge nastanka sukoba na Balkanu, autor kroz svoj opus provlači ideju okrivljavanja drugih na temelju različitosti, ali okrivljavanja u kojemu se kao argumenti iznose stereotipi i činjenice iz prošlosti: „Drugi svjetovi i tuđe kulture dragi su i potrebni. Užitek je u njih ući, ali i iz njih izaći kad prigusti ili kad ti se stuži.“ ¹⁴⁰ Pitanje podrijetla koji otkriva naslijeđene tradicije postaje ključno u sukobima iniciranim političkim programima. Autori koji tematiziraju Balkan, upravo navode ovu činjenicu kao stalno mjesto konfliktologije Balkana: „Te su ratove izazvale konkretne politike s određenim ciljevima; oni nisu iskazi balkanskih atavizama, vjekovnih etničkih neprijateljstava ili balkanskog supstancijalnog nacionalizma“. ¹⁴¹

Zaključak koji bi se izveo iz Jergovićeva opusa, glasio bi: kada podrijetlo, vjera ili oprijedijeljenost pojedinca postane od iznimne važnosti, vrijeme je sukoba blizu. U knjizi „Ruta Tannenbaum“ dotaknuvši se problema židovske manjine u vrijeme nastanka Nezavisne Države Hrvatske, prikazana je aktualizacija mržnje koja je politički inicirana: „Ali čim su vremena prozrlila, ovi ljudi, dobri ljudi, mirni i šutljivi građani bijeloga Zagreba, glasno su se prisjetili židovske krivnje.“ ¹⁴² Likovi se dotiču tematike podrijetla, pri čemu se neprestano javlja problematika odvajanja Jergovićevih stavova u intervjuima i stavova pripovjedača u priči zbog čega je pisac stalno na meti kritika. Problem se produbljuje kada autor istovremeno knjige naziva autobiografskim kao što je knjiga „Otac“, svojevrsni „esej o identitetu“, ¹⁴³ te kada se služi i manipulira stvarnim događajima iz povijesti kojima su u knjizi „krivo zapamćena imena i godine, dok su neki gradovi postali drugim gradovima“. ¹⁴⁴

Knjiga „Otac“ upravo otvara tematiku podrijetla kao argumenta za sukob i alibi razlikovnosti sumirajući povijest balkanskih konflikata u jednom paragrafu: „Od tog pitanja počinje naša cjeloživotna potraga za identitetima, porodična i društvena povijest, nekoliko zajedničkih i

---

¹³⁹ LEŠIĆ-THOMAS (2004: 432)

¹⁴⁰ JERGOVIĆ (2006a: 17)

¹⁴¹ LUKETIĆ (2013: 270)

¹⁴² JERGOVIĆ (2006: 206)

¹⁴³ POGAČNIK, JASNA: „Miljenko Jergović: Otac“, u: Moderna vremena Info, 28.9.2010.

¹⁴⁴ JERGOVIĆ (2006a: 17)

odvojenih nacionalnih historija prorešetanih ratovima, kao njegovo staračko tijelo metastazama; od pitanja tko je djetetu otac, koje nikada nije retoričko i koje se postavlja i nakon što bi odgovor na njega trebao biti do kraja izvjestan, počinju narodnooslobodilačka borba, zajedno s pet stoljeća pod Turcima, nekoliko srpskih ustanaka i hrvatska seljačka buna; da nije njega, tog prvoga našeg pitanja, koje obično prva postavi svekrva – dakle majka nesuđenog oca, ili oca čija je povijesna i biološka uloga upitna – a zatim se pitanje prenosi kao plućna kuga, od uzdaha do uzdaha, sve dok na kraju ne dovede do krvoprolića, većeg ili manjeg, porodičnog ili nacionalnog, koje je vazda i uvijek u nas nastajalo kao najprimitivniji oblik krize identiteta; da nije tog pitanja, mi u stvari ne bismo ni znali tko smo i šta smo, niti bismo znali da se u našem, balkanskom i srednjoeuropskom svijetu, u ovoj tužnoj katoličkoj vukojebini, na divljem pravoslavnom i islamskom zapadu, ljudi dijele na one koji sliče na matere i one koji sliče na očeve.¹⁴⁵

Time je područje Balkana već ispunjeno brojnim stereotipima koji često služe kao prepreka za drukčiju perspektivu i interpretaciju balkanske povijesti i budućnosti. Takvi stereotipi uvest će određene premise kod razmišljanja pojedinca ili lika u književnom djelu koje će se usmjeravati prema potvrđivanju zaključka već unaprijed skrivenog u početnom stereotipu. Na takvu opasnost čitatelja upozoravaju priče iz Jergovićeve opusa razotkrivajući strategije uokviravanja mišljenja i objašnjavajući postupke likova uz prikaz konteksta koji oblikuje pojedinca. Balkan kao scenografija za odvijanje radnji prikazan je kao prostor koji publika već poznaje na temelju posredovanih zaključaka. Čitatelji tako već uspostavljaju horizont očekivanja jednom suočeni s opisom Balkana. Heterogena slika Balkana koja pruža široki dijapazon nacija, religija, naroda, stvorenih i stvarajućih mitova stvara okvir u kojemu vrednovanje navedenih kategorija ovisi o trenutačnom političkom kontekstu. Jergović neprestano ističe važnost pojedinca u odnosu na političke prilike: pojedinac u pričama, fragmentima izdvojenim iz velikog narativa, arendtovski se pokazuje nespremnim na rasuđivanje onoga što ga okružuje. Naslijeđujući stereotipe, pripadnik društva kao običan čovjek zanemaruje podvrgavanje propitivanju moralnih kategorija koje bivaju društveno prihvaćene. Takvi stereotipi pretvaraju se u običaje i naviku te se njihova istinitost ne dovodi u pitanje. Upravo u takvom činu nekritičkog preuzimanja glavnih izvorišnih točaka problema na Balkanu, autor prepoznaje uzrok ponavljanja sukoba koji započinju reproducirajući iste premise. U orkestriranju masa političkim idejama, kod autora se ne javlja sućut prema

---

¹⁴⁵ JERGOVIĆ (2010: 7)

„malom čovjeku“ već ga promatra kao jednog od kotača sukoba: „Ne, ljudi, naravno, nisu bolji od sistema. Ne vjerujem u ispravnost maloga čovjeka, niti u svetost i čistoću njegove žrtve. U biti, mali su ljudi pogonsko gorivo svake totalitarne ideologije i čuvari svakog patriotizma, bez obzira na boje zastave kojom se trenutno maše.“¹⁴⁶

Dajući prikaz balkanskog kolaža u svojim knjigama, Jergović se predstavlja kao angažirani pisac koji nastoji otkriti čitatelju na koji se način stvaraju i održavaju mitovi. Svoju angažiranost i zadiranje u političku sferu jasno odabire kao put za dekonstrukciju vrijednosti koje su percipirane kao samorazumljive: „A zašto bi bilo loše govoriti o politici? Malo mi idu na živce oni pisci i intelektualci koji se prave da je govor o politici prljanje usta ili sknavljenje književnosti i razgovora o njoj. O politici treba govoriti, jer ako se ne govori, politički i stranački nesporazumi prodiru u polje kulture. Bolje da mi izvršimo agresiju na teritoriju politike, nego da politika vrši agresiju na nas.“¹⁴⁷

---

¹⁴⁶ JERGOVIĆ, M. (2009) Intervju. „Jergović: Mali su ljudi u krdima gorivo svake totalitarne ideologije“, u: *Večernji list*, 24.12.2009.

¹⁴⁷ JERGOVIĆ, M. (2009) Intervju. „Miljenko Jergović, pisac: Između gradova, u: *Vreme*, br.959, 21.5.2009.

3. AUTORITATIVNI GLAS U DJELIMA MILJENKA JERGOVIĆA

Interpretacija povijesti u Jergovićevim djelima odvija se na razini oživljavanja „fragmentarnih sjećanja“ iz prošlosti i unošenja moralnih zaključaka kroz priču.

Susan Rubin Suleiman u svojoj je knjizi „Authoritarian Fictions: The Ideological Genre as a Literary Genre“ proučavala romane s jasnom porukom, odnosno ideološke romane koji nastoje da „kroz fikciju, uvjere čitatelje u 'ispravnost' određenog načina tumačenja svijeta“. ¹⁴⁸ Autorica koristi francuski naziv za ovaj žanr: „roman à thèse“ koji se ne bi trebao miješati s pojmom „roman ideja“. Termin, koji u kritičkoj upotrebi često ima negativnu konotaciju, Suleiman definira kao „roman pisan na realističan način (odnosno, temeljen na estetski reprezentacije i sličnosti s istinom) koji sebe prikazuje čitatelju kao primarno didaktičan nastojeći pokazati ispravnost određene političke, filozofske ili vjerske doktrine.“ ¹⁴⁹

Osnovna značajka ovog didaktičnog i narativnog žanra uspostavljanje je posebnog odnosa sa čitateljem koji se temelji na ilokucijskim činovima. Suleiman posebice izdvaja čin dokazivanja na koji je roman à thèse usmjeren: „pokazati nekome nešto znači uvjeriti ga u valjanost mog prijedloga“. ¹⁵⁰ Autorica poseže za figurom iz klasične retorike: egzemplum, odnosno grčki *paradeigma*, koja označava uvjeravanje indukcijom ili argument analogijom. Figura se koristila u javnim govorima u javnosti kada je govornik izvodio zaključke vezane uz sadašnjicu iz usporedbi ili povijesnih aluzija. ¹⁵¹

U paraboli, odnosno u svakoj priči „egzemplarne“ prirode, Suleiman ističe postojanje dodatnog značenja, to jest interpretacije: „interpretacija upravlja pričom kao što kraj upravlja načinom, ili strategija taktikom“. ¹⁵² U knjizi „Authoritative Fictions“ obrađen je primjer basni La Fontainea koje se sastoje od priče i popratnih interpretativnih ili pragmatičnih izjava od strane sveznajućeg pripovjedača usmjerenih čitatelju. Autorica napominje kako u slučaju izostanka takvih izjava, čitatelj jednostavno može stvoriti jednu takvu iz usporedbi s drugim unutarnjim pokazateljima i intertekstualnim kontekstom, odnosno iz cjelokupnog opusa „Basni“. ¹⁵³

Primjenjujući opis žanra roman à thèse na Jergovićeve romane primjetna je autorova težnja za podučavanjem čitatelja nudeći mu određenu interpretaciju povijesti. Prema Suleiman, takav

---

¹⁴⁸ SULEIMAN, SUSAN RUBIN: *Authoritarian fictions: The ideological genre as a literary genre*, New York: Columbia Press, 1983. str. 1.

¹⁴⁹ ISTO: str. 7.

¹⁵⁰ ISTO: str. 26.

¹⁵¹ ISTO: str. 27.

¹⁵² ISTO: str. 31.

¹⁵³ ISTO: str. 47.

žanr ne nastoji samo nametnuti jedno značenje određenog događaja, već predložiti i sistem vrijednosti.¹⁵⁴

U Jergovićevu opusu intertekstualni je kontekst „utvrđena povijest“ koju nastoji reinterpretirati. Usporedbama i povijesnim aluzijama autor uspostavlja „sistem vrijednosti“ današnjice. Funkcioniranje ovog žanra Suleiman objašnjava kao težnju za ideološkom polarizacijom koja istovremeno postaje osnovna tema i organizirajući princip romana.¹⁵⁵ Način na koji autor uvjerava čitatelja u istinitost jednog ideološkog pola odvija se putem komentara sveznajućeg pripovjedača, ali i preko same priče: „priča predstavlja proživljeno iskustvo (ili transformaciju) subjekta tijekom vremena.“¹⁵⁶ Posebno je važno istaknuti da takva priča, prema Suleiman, zamagljuje razliku između fikcionalnih referenata (odnosno predmeta ili događaja u romanu) i stvarnih referenata s kojima su spomenuti fikcionalni referenti prilično slični.

Jergović u svojim djelima naglašava kako su događaji preuzeti iz prošlosti izmijenjeni, no ipak iz takvog promijenjenog prikaza izvodi moralne zaključke: „Ova knjiga ne govori o stvarnim događajima, nego o sjećanju na stvarne događaje i o strategiji zaboravljanja. U njoj su krivo zapamćena imena i godine, neki su gradovi postali drugim gradovima, a s novčanica su nestala lica zeničkih topioničara i husinskih rudara. Vjerojatno postoji neko pravilo prema kojem čovjek pamti i zaboravlja, ali budući da su priče o sjećanju obično historija ili fikcija, izbjegavamo misliti o takvim pravilima.“¹⁵⁷ Priča s „krivo zapamćenim imenima i godinama“ tada postaje sredstvo koji čitatelja usmjerava prema željenom zaključku.

U knjizi „Fables of power: Aesopian Writing and Political History“ Annabel Patterson istražuje proces kroz koji priča postaje medij za političku analizu. Analizirajući basne starogrčkog pripovjedača Ezopa, Patterson prati percepciju basne u različitim periodima te dolazi do zaključka kako su se interpretacije Ezopovih basni odvijale paralelno s uspostavljanjem oca basne „Ezopa“ kao institucije. Tako je „priča o Ezopu“, ružnom robu koji je zahvaljujući svojoj mudrosti zaslužio slobodu, postala metapriča koja upravlja interpretacijom cjelokupnog opusa. Na taj su način basne intepretirane kao politička poruka: „priča je bila lukavstvo onih podčinjenih za preživljavanje u neprijateljskom svijetu“.¹⁵⁸ Priča je dobila status moći koja uspijeva nametnuti vlastitu interpretaciju čitatelju, odnosno riječima

---

¹⁵⁴ ISTO: str. 56.

¹⁵⁵ ISTO: str. 69.

¹⁵⁶ ISTO: str. 73.

¹⁵⁷ JERGOVIĆ (2006a: 9)

¹⁵⁸ PATTERSON, ANNABEL: *Fables of Power: Aesopian writing and political history*, Durham & London: Duke University Press, 1991. str.38.

Lacoue-Labarthea: „priča je priča o političkoj moći“. Lacoue-Labarthe naglašava moć priče ukazujući na činjenicu kako i „kralj 'treba' povjesničara jer moć može dosegnuti svoj vrhunac samo kroz priču povjesničara“.¹⁵⁹

Tvorac priče u rukama ima moć pružanja i dokazivanja „istine“ čitatelju. Gelley se služi modelom lanca implikacija Susan Robin Suleiman koji uključuju priču, interpretaciju i generalizaciju: „priča implicira ('zahtijeva') interpretaciju, koja pak implicira završni nalog, ali je od njega i implicirana.“¹⁶⁰ Tako završni nalog, poanta, upravlja interpretacijom, a interpretacija pak upravlja narativom.

Percepcija Jergovića u medijima kao uzurpatora povijesti može se usporediti s pričom o Ezopu i shvaćanjem njegovih basni. Prozna djela Miljenka Jergovića promatraju se kroz prizmu njegovih stavova iz stvarnog života i interpretacija određenog djela već unaprijed ima zadane premise. Gelley stoga utvrđuje kako je interpretacija manje produkt naracije, već više nametanja koje dolazi izvan narativa.¹⁶¹

No Jergović, nudeći čitatelju „fragmentarna sjećanja“ otvara prostor preispitivanju povijesti uvođenjem „istine“. Istina koja je ponuđena čitatelju krije se u samom načinu pričanja priče. Jean-Luc Nancy istražujući Descartesovu filozofsku raspravu „Discours de la méthode“ zaključuje kako je Descartes svoj diskurs predstavio kao priču: „Stoga što nalazimo ovdje nije potpuno motiv fikcije... Ako priča onda uvodi fikciju, to će učiniti potpuno drukčijim načinom. Neće uvesti fikciju na osnovi istine ili uz istinu, već unutar nje.“¹⁶²

U takvom izlaganju „istine“ čitatelju Chambers, baveći se opozicijskim narativima, prepoznaje utjecaj u sferi izvan književnog teksta koje takvo čitanje može imati: „'čitanje' je ime prakse koje ima moć izazivanja promjene žudnje; a žudnja ne stvara samo 'maštu' već i samu stvarnost.“¹⁶³ Isti autor utvrđuje kako jednom kada autoritet privuče zanimanje čitatelja, zadržava se učinkovitost izvan pripovijedanja najjasnije pokazana na primjeru „čitljivosti“ djela.¹⁶⁴

Jergović, smještajući svoje priče na prostor Balkana i tematizirajući događaje iz prošlosti, nastoji prikazivanjem isječaka iz života likova stvoriti novi okvir za proučavanje povijesti. Takvo promišljanje povijesti navodno se udaljuje od uobičajenih „udžbeničkih povijesti“.

---

¹⁵⁹ LACOUÉ-LABARTH, PHILIPPE: *Le sujet de la philosophie*, Pariz: Aubier-Flammarion, 1979. str.10

¹⁶⁰ GELLEY, ALEXANDER: „The pragmatics of Exemplary Narrative“, u: GELLEY, ALEXANDER (ur.): *Unruly Examples: On the rhetoric of exemplarity*, Stanford, California: Stanford University Press, 1995. str. 143

¹⁶¹ ISTO: str. 154.

¹⁶² NANCY, JEAN-LUC: *Ego sum*, Pariz: Flammarion, 1979. str.104.

¹⁶³ CHAMBERS, ROSS: *Room for maneuver: Reading (the) Oppositional Narrative*, Chicago i London: The University of Chicago Press, 1991. (UVOD)

¹⁶⁴ The phenomenon of „readability“, ISTO: str. 11.

Autor čitatelju na taj način ne nudi „utvrđene“ činjenice i brojke, već igra na kartu sentimentalnosti prikazujući povijest svakodnevice koja je postala meta projekta kolektivnog zaboravljanja. U ulozi povjesničara, autor prikazuje Balkan kao prostor gdje se povijest neprestano falsificira. „Krive“ povijesti prenose se generacijama i stvaraju plodno tlo za razvoj stereotipa koji će u vrijeme sukoba biti oživljeni. Nesretne sudbine likova u pričama tako se javljaju kao rezultat ograničenog razmišljanja sredine. Pružanjem velikog broja priča, egzempluma, koje na sličan način tematiziraju predrasude prema drugima i poguban ishod takvog stava, sveznajući pripovjedač ukazuje na neprestano ponavljanje takvog procesa koji dovodi do nerazumijevanja i nemogućnosti uspostavljanja dijaloga. Djela Jergovića na taj način čitatelju šalju izravan poziv za preispitivanje naučene povijesti, no istovremeno se ne propituje vlastita verzija interpretacije povijesnih događaja i ponuđenih slika Balkana koje autoritativni glas predlaže kao jedinu „istinitost“ čitatelju.

ZAKLJUČAK:

Ovim radom nastojala se prikazati percepcija Balkana u proznim djelima Miljenka Jergovića pružajući pregled razvoja negativnog određenja Balkanskog prostora čime je uočeno kako su jednom uspostavljeni obrasci predočavanja Balkana kontinuirano ponavljani u diplomatskim, novinarskim i fikcionalnim tekstovima. Pozivajući se na autore balkanizma koji predodžbe Balkana kao polurazvijenog, poluciviliziranog i poluorijentalnog prostora podvrgavaju kritici, utvrđeno je kako takve predrasude o „buretu baruta“, prostoru vječnih sukoba i netrpeljivosti, samo održavaju „status quo“ političkih pitanja. Književna su djela u ovom slučaju pružila platformu za razvoj stereotipa budući da su pojedini dijelovi izdvojeni iz konteksta poslužili kao opravdanje nacionalističkim težnjama.

Proučavajući slike Balkana u Jergovićevu opusu, uočeno je autorovo odmicanje od velikih narativa koji prevladavaju u „udžbeničkim povijestima“ te pričanje prema fragmentarnim sjećanjima koja su pod udarom kolektivne „masovne amnezije“. Pisac stoga preuzima formu remiksa kao novog književnog žanra u kojoj se nudi nova verzija starije pjesme ili studijskog zapisa. Naracija teče isprekidano s velikim vremenskim i prostornim skokovima čime se retorički nastoji kod čitatelja pobuditi polemičan stav prema jednodimenzionalno ispričanoj priči. Na taj je način čitatelju i na razini forme ponuđen novi način interpretacije događaja iz povijesti pri čemu se kod Jergovića neprestano javlja imperativ diskutiranja i relativiziranja prošlosti te odbijanje šutnje koja predstavlja skrivenu opasnost.

Široki dijapazon likova u pričama čija je radnja smještena na „raskrižju civilizacija na mostu“ karakterizira upravo nedostatak volje ili pak kompetentnosti za propitivanje stereotipa i mitova koji su oblikovali diskurs o Balkanu kao „ekskluzivnom prostoru mržnje, nasilja i sukoba“. Zaostalost i statičnost misli onemogućava propitivanje okvira razmišljanja što rezultira neprestanim ponavljanjem sukoba u kojima se oživljavaju stereotipi i povijesni nacionalni mitovi. Prikazujući pojedinca čiji život oblikuju religija, praznovjerje te običaji koji se ne dovode u pitanje, autor pruža čitatelju sliku pripadnika društva arendtovski nespremnog na rasuđivanje naslijeđenih kategorija razmišljanja. Takav stav dovodi do negativnog vrednovanja heterogenosti naroda i religija na Balkanskom poluotoku čime neposredna interakcija te prožimanje priča i običaja postaju potencijalna točka napetosti za vrijeme sukoba. Pružajući kontekst stavova koji utječu na postupke likova, autor razotkriva strategije oblikovanja velikih naracija pri čemu se predstavlja kao angažirani pisac koji

svjesno zadire u političku sferu. Dekonstrukcijom zadanih aksioma u društvu autoritativni glas u tekstu uvodi pak svoju interpretaciju istine kroz samu priču čime nastoji čitatelja uvjeriti u „ispravnost“ vlastite verzije povijesti. Susan Rubin Suleiman takva djela naziva francuskim nazivom „roman à thèse“ koja se služe ilokucijskim činom dokazivanja čime čitatelja žele uvjeriti u valjanost svog iskaza. Za recepciju Jergovićevih djela i ponuđenih verzija povijesti u njima važan je i sam status autora kao kolumnista u vodećim hrvatskim novinama i kritičara društva. Annabel je Patterson, proučavajući Ezopove basne, uvidjela kako je priča o Ezopu postala metapriča koja upravlja interpretacijom basni. Na takav način i djela Miljenka Jergovića interpretirana su uzimajući u obzir ono što Gelley naziva „nametanje koje dolazi izvan narativa“.

SAŽETAK:

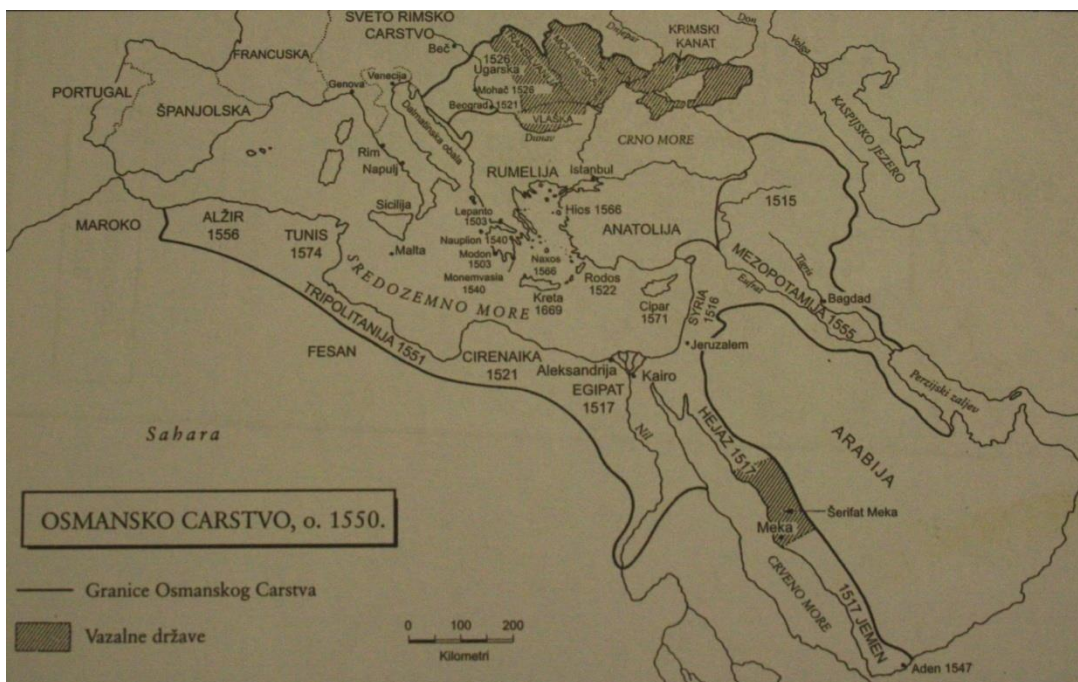
Diplomski rad pod nazivom „Prikazi Balkana u opusu Miljenka Jergovića“ na izabranim predlošcima Inšallah Madona, inšallah (Zagreb, 2004), Ruta Tannenbaum (Zagreb, 2006), Historijska čitanka 1 (2006), Drugi poljubac Gite Danon (Zagreb, 2007) i Otac (Beograd, 2010) proučava prikaze Balkana u opusu jednog od najnagrađenijih, ali i najkontroverznijih autora suvremene hrvatske književne scene. Dajući pregled povijesne percepcije Balkana u diplomatskim i književnim tekstovima, uočeno je kako su mitovi i predrasude koji su navedeni tekstovi stvorili postali temelj za razvoj nacionalističkih težnji i stvaranje sukoba. Neke od stereotipa koje teoretičari balkanizma kritiziraju balkanska su zaostalost, periferna uloga na geopolitičkoj karti, metafora mosta između različitih civilizacija, izraz „bure baruta“ kao uvijek potencijalno mjesto sukoba. Jergović u svojim proznim djelima kritizira pasivno preuzimanje takvih predrasuda i neispitivački stav pojedinca prema kategorijama razmišljanja koje pruža kolektiv.

Ključne riječi: balkanizam, metafora mosta, heterogenost, zaostalost, kolektivne predodžbe, povijest, stereotip, mit, autoritativni glas

POPIS ILUSTRACIJA:

SLIKA 1. Promjene državnih granica na Balkanskom poluotoku od 1550. godine do 2000. godine. Izvor: Mazower, Mark: *Balkan: kratka povijest*, Zagreb: Srednja Europa, 2003.

1.1. Otomansko carstvo, oko 1550. godine

1.2. Balkanski poluotok, oko 1870. godine

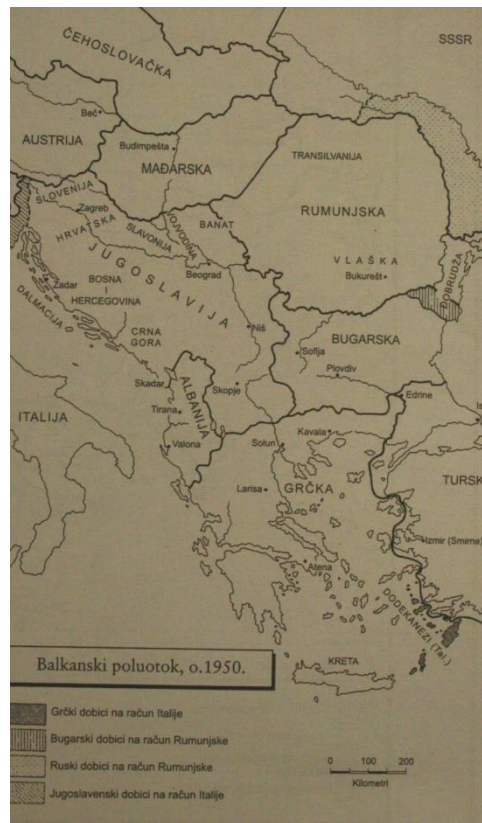
1.3. Balkanski poluotok, oko 1910. godine

1.4. Balkanski poluotok, oko 1930. godine

1.5. Balkanski poluotok, oko 1950. godine

1.6. Balkanski poluotok, oko 2000. godine

SLIKA 2. Usporedba najvažnijih događaja na Balkanu i najvažnijih objavljenih djela koja tematiziraju Balkan. Izvor: Goldsworthy, Vesna: *Izmišljanje Ruritanije, Imperijalizam mašte*, Beograd: Geopoetika Biblioteka Humanitas, 2000.

2.1.Kronologija

Hronologija	
Najvažniji događaji	Najvažnija dela
1774. Kučukajnardžijski mir. Otomansko carstvo čini značajne ustupke Rusiji, čime se neposredno postavlja Istočno pitanje, tj. kako će velike sile postupiti u pogledu propasti Turske.	
1804. Delovi srpskih zemalja ustaju protiv otomanske vlasti, što dovodi do uspostavljanja autonomije u delu Srbije.	
1821. Početak grčkog rata za nezavisnost.	1812. Bajron <i>Pokloništvo viteza Harolda</i> . I–II.
1829. Jedrenskim mirom proglašena je nezavisnost Grčke.	1818. Bajron <i>Nevesta iz Abidos</i> ; <i>Daur</i> .
	1818. Šeli <i>Pobuna islama</i> .
	1819–1824. Bajron <i>Don Žuan</i> .
	1821. Šeli <i>Helada</i> .
	1830. Kroli „Crni Đorđe“.
1854–1856. Krimski rat. Francuska i Britanija staju na stranu Otomanskog carstva protiv Rusije.	1844. Kinglejk <i>Eoten</i> .
1875. Bosanskohercegovački ustanak Srba protiv turske vlasti.	1871. Le Fanu <i>Karmila</i> .
1876. Bugarski ustanak protiv otomanske vlasti ugušen je u krvi. Nakon toga, Rusija interveniše protiv Turaka i stiže nadomak Carigrada.	1876. Gledston <i>Užasi u Bugarskoj i Istočno pitanje</i> . Svinbern „Balada o Bugarskoj“.
1878. Berlinski kongres. Srbija, Rumunija i Crna Gora zvanično stiču nezavisnost. Bugarskoj (i bugarskim Iivljem naseljenoj Istočnoj Rumeliji) zajamčena je autonomija. Austrougarska dobija mandat da upravlja Bosnom i	1877. Tenison „Crna Gora“

2.2.Kronologija

260	IZOBILJANJE ROMANJE	Hronologija	261
1885.	Hercegovinom i okupira Novopazaraki sandžak. Uloženije Bugarske i Hročne Rumelije. Bugarska pobjeđuje Srbiju na Slivnici.	1925. Kraljica Tajiye umire u Čikagu.	1932. Čin Vao se izumir.
1886.	Aleksandar Barenberg, prvi kruz avarizma Bugarske, abdicira.	1934. Zopu je proglašen za kralja Albanije.	Kralj Ufaisuo u Orlami Elogmas.
1903.	Ubištvo episkopa kralja Aleksandra Obrenovića i njegove žene u prevaru u Beogradu.	1936. Kralja Aleksandra obija makedonski atentator u Marselju.	Vlast prelazi na naminička, kruz Pavia.
1908.	Uglađo je makedonski ustanak protiv otomanske vlasti. Pobuna turke vojske u Makedoniji uzre put Mladoturškoj revoluciji u Carigradu, 1909. godine. Austrougarska anektira Bosnu i Hercegovinu (i povlači se iz Novopazaranskog sandžaka).	1937. Car Bern III zavodi diktatoru u Bugarskoj.	General Mirakias proglašava diktatoru u Grčkoj.
1912-1913.	Balkanški ratovi. Crnogorsko carstvo potvorno je sa svih svojih teritorijih, postala inuza i izočne Trakije (ograniči jet tom Novopazaraki sandžak, Kosovo, današnja Albanija, Makedonija i Zapadna Trakija). Stvaranje nezavisne Albanije.	1938. Novi tomunski ustanak daju kralju Karolu II. nepriznatična vlast.	Robero Samsay Mikonja u polu jet Sirevi Pucovanje ja Rumuniji.
1914.	Aveniat na austrijakog nadvojvodu Franca Ferdinanda u Sarajevu. Počinje Prvi svjetski rat.	1939. Rumunija gubi Besarabiju (današnje Moldovija) u korist Sovjetskog Saveza i veći dio Transilvanije u korist Madarske i pridružuje se ratonu zala Oporime. Italija napada Grčku iz Albanije (napad je odujere).	Emiljer Dimitrovska mrtka.
1918.	Nakon slona Austrougarske uspostavljen je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Jugoslavija), a Rumunija nadležna veće teritorije, uključujući Transilvaniju.	1941. Nemačka okupira Jugoslaviju. godanskog rasvjetrmancke borbe Nemačka osvaja Grčku.	Verc Cnu jaguje i svit tolo.
1923.	Bugarski predsjednik vlade i vođa Zastojardiljibog saveza	1944. Komunisti počinju da preuzimaju vlast u Jugoslaviji, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji. Početak prve faze građanskog rata u Grčkoj. nakon nesuspjelog komunističkog prevrata.	Darel Bidi umire uad. Sjajevu. Dvak Džijemabice.
		1948. Tito raskida odnose sa Staljinom.	Ken Sečevu sa abicez Merong. Vikihi zrač.
		1961. Vo Decapalpusa prvobitja.	1962. Mening Pilsenem grad.
		1965. Mening Prjajenje i juncu.	1983. Bredberi Karava rezlar.
		1986. Li Ferrovat. Hancu. Hancu i vodu.	1986.

SLIKA 3. Izvor: UDIER, SANDA LUCIJA: *Fikcija i fakcija, Rasprava o jeziku književnosti na predlošcima tekstova Miljenka Jergovića*, Zagreb: Disput, 2011.

JEZIK FUNKCIONALNIH STILOVA		JEZIK KNJIŽEVNOSTI
JEZIK NOVINARSTVA	JEZIK PUBLICISTIKE	JEZIK KNJIŽEVNOSTI
stvarni karakter i kontekst, nefikcionalnost, fakcionalnost	←	nepostojanje stvarnoga karaktera i konteksta, fikcionalnost
praktično funkcioniranje i primjena u stvarnome životu	←	estetska konstruiranost bez praktične primjene u svakodnevnome životu
unificiranost, težnja za neutralnošću	→	izvornost, velika jezična raslojenost
podlijevanje unutarjezičnim, sociolingvističkim i izvanlingvističkim zakonitostima	←	podlijevanje unutarjezičnim i književnim zakonitostima

POPIS LITERATURE:

1. ANDERSON, BENEDICT: *Imagined Communities: reflection on the origin and spread of nationalism*, London, New York: Verso, 2006.
2. BAKIĆ-HAYDEN, MILICA: *Nesting Orientalism: The case of Former Yugoslavia*, u: *Slavic Review*, iz.54, br.4, Pittsburgh: Association for Slavic, East European and Eurasian Studies, 1995. str. 917-931.
3. BARTHES, RONALD: „Myth today“ u: EVANS, JESSICA, STUART HALL (ur.): *Visual Culture Reader*, London, Sage Publications, 2003.
4. BHABHA, HOMI: „Diseminacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije“, u BITI, VLADIMIR (ur.): *Politika i etika pripovijedanja*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2002. str. 157 -190.
5. BJELIĆ, DUŠAN, OBRAD SAVIĆ (ur.): *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, Cambridge (Mass.), London: The MIT Press, 2002.
6. BOURDIEU, PIERRE: *The Field of Cultural Production*, New York: Columbia University Press, 1998.
7. CHAMBERS, ROSS: *Room for maneuver: Reading (the) Oppositional Narrative*, Chicago i London: The University of Chicago Press, 1991.
8. ČOLOVIĆ, IVAN: *Balkan – teror kulture, Ogledi o političkoj antropologiji, 2*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.
9. DE CERTEAU, MICHEL: *Invencija svakodnevice*, Zagreb: Biblioteka Polilog, 2003.
10. FOUCAULT, MICHEL, *Nadzor i kazna: rađanje zatvora*, Zagreb: Informator, Fakultet političkih znanosti, 1994.
11. FOUCAULT, MICHEL, *Znanje i moć* (ur. Burger, Hotimir, Rade Kalanj), Zagreb: Biblioteka Homo absconditus, 1994.
12. GELLEY, ALEXANDER: „The pragmatics of Exemplary Narrative“, u: GELLEY, ALEXANDER (ur.): *Unruly Examples: On the rhetoric of exemplarity*, Stanford, California: Stanford University Press, 1995. str. 142-161.
13. GOLDSWORTHY, VESNA: *Izmišljanje Ruritanije, Imperijalizam mašte*, Beograd: Geopoetika Biblioteka Humanitas, 2000.
14. HALBWACHS, MAURICE: *On Collective Memory (Heritage of Sociology Series)*, The University of Chicago Press, 1992.

15. HATTSTEIN, MARKUS i PETER DELIUS (ur.): *Islamska umjetnost i arhitektura*, Ullmann, Libris, Sarajevo, 2010.
16. HUNTINGTON, SAMUEL: *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Zagreb: Izvori, 1998.
17. JERGOVIĆ, MILJENKO: *Drugi poljubac Gite Danon – izabrane priče*, Zagreb: V.B.Z. 2007.
18. JERGOVIĆ, MILJENKO: *Historijska čitanka 1*, Zagreb: V.B.Z, 2006.
19. JERGOVIĆ, MILJENKO: *Inšallah Madona, inšallah*, Zagreb: Durieux, 2004.
20. JERGOVIĆ, MILJENKO: *Otac*, Beograd: Rende, 2010.
21. JERGOVIĆ, MILJENKO: *Ruta Tannenbaum*, Zagreb: Duriex, 2006.
22. JEZERNIK, BOŽIDAR: *Divlja Europa, Balkan u očima putnika sa Zapada*, Beograd: Biblioteka XX. vek, 2007.
23. KAPLAN, ROBERT D.: *Balkan Ghosts: A journey through History*, New York: St. Martin's Press, 1993.
24. LACOUÉ-LABARTH, PHILIPPE: *Le sujet de la philosophie*, Pariz: Aubier-Flammarion, 1979.
25. LOFTHUS, ELISABETH: *Eyewitness Testimony*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1996.
26. LUKETIĆ, KATARINA: *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb: Algoritam, 2013.
27. MAZOWER, MARK: *Balkan: kratka povijest*, Zagreb: Srednja Europa, 2003.
28. MITROVIĆ, LJUBIŠA: *Balkanska raskršća i alternative*, Niš: Centar za balkanske studije, 2006.
29. NANCY, JEAN-LUC: *Ego sum*, Pariz: Flammarion, 1979.
30. PATTERSON, ANNABEL: *Fables of Power: Aesopian writing and political history*, Durham & London: Duke University Press, 1991.
31. PETKOVIĆ, RANKO: *Balkan: ni "bure baruta" ni "zona mira"*, Zagreb: Globus, 1978.
32. SAID, EDWARD W.: *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor, 1978.
33. SPIVAK, GAYATRI CHAKRAVORTY: *Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji*, Zagreb: Fraktura, 2011.
34. SULEIMAN, SUSAN RUBIN: *Authoritarian fictions: The ideological genre as a literary genre*, New York: Columbia Press, 1983.

35. TODOROVA, MARIA: *Dizanje prošlosti u vazduh: Ogledi o Balkanu i Istočnoj Europi*, Beograd: Biblioteka XX. vek, 2010.
36. TODOROVA, MARIA: *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX. vek, 1999.
37. UDIER, SANDA LUCIJA: *Fikcija i faksija, Rasprava o jeziku književnosti na predlošcima tekstova Miljenka Jergovića*, Zagreb: Disput, 2011.

POPIS IZVORA:

1. DERK, IVKOŠIĆ, JURASIĆ (2010) Intervju. „Derk, Ivkošić i Jurasic komentiraju novi Jergovićev roman 'Otac'“, u: *Večernji list*, 5.09.2010. Dostupno na: <http://www.vecernji.hr/knjige/derk-ivkosic-i-jurasic-komentiraju-novi-jergovicev-roman-otac-187163> [18.12.2013.]
2. Dugo putovanje kroz istoriju, historiju i povijest (2010). Film. Željko Mirković. SEETV.
3. GLIGORIJEVIĆ, JOVANA: „Miljenko Jergović, pisac: Između gradova, u: *Vreme*, br.959, 21.5.2009. Dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=865297> [19.12.2013.]
4. GRDEŠIĆ, MAŠA: kritika „Miljenko Jergović, Inšallah Madona Inšallah“ u: *Zarez – dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja*, br. 136-137, Zagreb, 9.XI.2004.
5. JERGOVIĆ, MILJENKO (2009) Intervju. „Jergović: Mali su ljudi u krdima gorivo svake totalitarne ideologije“, u: *Večernji list*, 24.12.2009. Dostupno na: <http://www.vecernji.hr/jergovic-mali-su-ljudi-u-krdima-gorivo-svake-totalitarne-ideologije-71657> [19.12.2013.]
6. JERGOVIĆ, MILJENKO: „Sveta koza hrvatske književnosti“, objavljeno u: *Subotnja matineja*, 29.5.2010. Dostupno na: <http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/sveta-koza-hrvatske-knjizevnosti/> [19.12.2013.]
7. LEŠIĆ-THOMAS, ANDREA: „Miljenko Jergović's Art of Memory: Lying, Imagining and Forgetting in Mama Leone and Historijska čitanka“, u: *The Modern Language Review*, izd. 99, br.2, Travanja, 2004. str. 430-444. 432.
8. LUKETIĆ, KATARINA: „Dekontaminacija Balkana“, u *Zarez – dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja*, br. 178, Zagreb, 21.6.2006. str. 28-29.
9. NUHEFENDIĆ, AZRA: „Miljenko Jergović's Balkans“, u: *Osservatio Balcani e Caucaso*, 28.10.2010. Dostupno na <http://www.balcanicaucaso.org/eng/Regions-and-countries/Bosnia-and-Herzegovina/Miljenko-Jergovic-s-Balkans-81347> [19.12.2013.]
10. PIŠETA, ADRIANA: „Europski kritičari o romanima Miljenka Jergovića: On je najznačajniji pisac Balkana nakon Kiša i Ive Andrića“, 2.5.2012. Dostupno na: <http://www.jutarnji.hr/europski-kriticari-o-romanima-miljenka-jergovica-kazu--najznacajniji-pisac-balkana-nakon-kisa-i-ive-andrica/1025328/> [18.12.2013.]

11. POGAČNIK, JASNA: „Miljenko Jergović: Otac“, u: Moderna vremena Info, 28.9.2010. Dostupno na: <http://www.mvinfo.hr/izdvojeno-kritike-opsirnije.php?ppar=4634> [19.12.2013.]